

Bilim, İdeoloji ve İktidar: Kürt Çalışmaları'nın Yapısökümü*

Clémence Scalbert-Yücel** and Marie Le Ray***

Bu sayının¹ hazırlanması fikri 2005-2006 yıllarında İstanbul'daki Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü'nde (IFEA) Jean François Pérouse ile birlikte düzenlediğimiz 'Türk Akademisinde Kürt Meselesinin Ortaya Çıkış Koşulları' isimli bir seminerde ortaya çıktı.² 1990'lardan bu yana Türk³ araştırmacılar arasında Kürtler ve Kürt meselesi başlıklarına yönelik büyüyen bir ilgi olduğunu fark etmiştik. Çok yakın bir zamana kadar Kürtler hakkında konuşmak Türk üniversitelerinde gerçek bir tabuydu; bu noktada İsmail Beşikçi'nin deneyimi Türk akademisinin bu konuya ne kadar kapalı ve katı olduğunu tipik bir örneğidir. Öyle görünüyordu ki, Türkiye'de genel olarak akademisyenler Kürtlerin ve Kürt meselesinin varlığını inkar ederek sadece resmi ideolojinin üretimine katkıda bulunuyor, buna karşın yalnızca akademisyen olmayanların bu sorunu ele alıyor, inceliyor ve buna ilişkin araştırmaları yayınlıyorlardı. Bu nedenle tam da burada bilgi meselesi, politika ve ideolojilere bağlı ve oldukça hassas bir mesele olarak açığa çıkmaktadır. Bu sayıda Kürtler üzerine yapılan akademik araştırmaların tarihine uzanmayı ve de güncel çalışmaları araştırmayı istedik. Neden bu konu araştırmacıların ilgisini çekti ve bu durum neden şimdi gerçekleşti? Bu araştırmacılar hangi paradigmlar içinde, hangi amaçlarla ve hangi yöntemlerle çalışıp araştırmalarını yürütmektedirler?

---

* Makale ilk kez European Journal of Turkish Studies'in 5. sayısında yayınlanmıştır. Elinizdeki çeviri, makalenin 14 Eylül 2009'de güncellenmiş halidir. Toplum ve Kuram Dergisi olarak, makaleyi yayınlamamıza izin veren yazarlara teşekkür ediyoruz. Makalenin İngilizce dilindeki orijinal haline <http://ejts.revues.org/> adresinden ulaşabilirsiniz.

** Exeter Üniversitesi Öğretim Üyesi

*** Université de Provence

-1 Yazarlar, makalenin yayınladığı European Journal of Turkish Studies dergisinin 5. sayısını kastetmektedirler (ç.n.).

2- Hamit Bozarslan ve Nicole Watts'a yardımları ve ufuk açıcı yorumları için teşekkür ederiz.

3- Bu metinde, 'Türk araştırmacılar' veya 'Avrupalı akademisyenler' ifadeleri araştırmacıların etnik aidiyetleri referans alınarak değil, içinde geliştikleri akademik alanlar referans alınarak kullanıldı. Zira burada, gerek Türkiye'de çalışan Türk ve Kürt araştırmacılar gerek örneğin Fransa'da çalışan Türk ve Kürt araştırmacılar arasında bir fark bulunmamaktadır. Bununla beraber, akademik alanların değişen özellikleri üzerinde düşünmek açısından etnik boyutu ayrı ve uygun bir ölçüt olabileceğini kabul ediyoruz.

Amacımız burada hem epistemolojik hem de sosyolojik bir perspektif ile “gelinen en son noktayı” ortaya koymaktır. Kürtler hakkındaki bilgi üretimini, bu bilgi üretiminin koşullarını, içerdiği riskleri, ilgili aktörleri ve -eğer gerçekleşmişse- bu üretimin dönüşümünü inceleyeceğiz. Burada ana araştırma alanımız olarak Türkiye’ye odaklanacak olsak bile sorunun Batılı ülkelerdeki ele alınışını, çeşitli biçimlerde Türk araştırma alanının gelişimini etkilediği için, göz önünde bulundurmaya ihtiyaç duyuyoruz. Bu sayıyı, bir tartışma başlatma ve bu geniş çaplı sorun hakkındaki bir takım hipotezler ve araştırma biçimleri ortaya koyma fırsatı olarak görüyoruz. Bu sayımız, farklı tarihi bağlamlarda farklı aktörlerin (devlet, Kürt milliyetçileri, sömürgeci güçler) Kürtler hakkındaki bilgi üretimini konu eden makaleleri içermektedir. Ayrıca, farklı çerçevelerle ve farklı bağlamlarda sorun üzerinde çalışmış olan araştırmacılar ile yapılan mülakatlar da bulunmaktadır. Bu araştırmacılar Kürtlerle ilgili araştırmalarında oluşturdukları yöntemi, bunların hangi kısıtlamalar altında ve hangi kaynaklarla yapıldığını değerlendirmelerini istedik. Kendilerinden zaman ve mekan açısından farklı ulusal çerçeveler içinde ve arasında gelişen Kürt Çalışmaları (*Kurdish Studies*) alanını etkileyen olası dönüşümlerin ne olabileceği üzerine fikir yürütmeleri de istendi. Nitekim bu mülakatlar hem Avrupa ülkelerinde hem de Türkiye’de Kürt Çalışmaları alanının gelişme düzeyinin sunulmasına da katkıda bulunacaktır.

Burada çeşitli soruları araştıracağız. İlk ve en önemli soru çalışmanın kapsamındaki araştırma nesnesini tanımlamaktır. Kürtlerden nasıl söz etmeliyiz? Bu soru bizi bir ikinci soruya yöneltir: Kürtler ve Kürt bölgelerini ele alan çalışmalardan nasıl söz etmeliyiz? ‘Kürt Çalışmaları’ ve ‘Kürdoloji’ ne anlama gelmektedir? Tarihsel olarak nasıl inşa edilmişlerdir? Etnisite sorununu dikkate almaksızın ‘Kürtler’ hakkında çalışma yapmak mümkün müdür ve bu, hangi bilimsel ve politik sonuçlarla mümkündür? Gerçekten de, araştırma konusunun bir etnik grup olarak tanımlanması eğilimi ile birlikte etnisitenin sorunun merkezi haline geldiği görülür; etnisiteye ve ondan kaynaklanan çatışmalara gerek vurgu yapan gerekse de bunları gizleyen çalışmalardan kısmen de olsa bu sonuç çıkmaktadır. Böylesi bir sınıflandırmanın politik ve bilimsel riskleri nelerdir? Böylesi kutuplaşmış bir bağlamda şeyleştirmeden (reification) nasıl kaçınılır? Ayrıca, bu noktada Kürt Çalışmaları alanının özerkliği sorusu da önem arz etmektedir ve bu soru önceki sorularla da bağlantılıdır. Söz konusu özerkleşme iki aşamalıdır: diğer araştırma alanlarından -burada esasen Şarkiyatçı çalışmalardan- özerkleşme ile daha geniş çaplı toplumsal ve politik alanlardan özerkleşme. Dahası şu sorular da incelenecektir: Asıl aktörler kimlerdir? Nerede ve hangi kurumlar aracılığıyla araştırmalar yapılmaktadır?

Bu soruları cevaplamaya başlamak için ilk bölümde -gelişme halinde olmakla birlikte- spesifik bir araştırma nesnesinin inşası ve spesifik konular ile kurumlar etrafında “Kürt çalışmaları” alanının gelişimini inceleyeceğiz. Bu kurumların büyük bir bölümünün Kürdistan ve Türkiye dışında bulunan akademi dışı ve diasporik

kurumlar olduğunu göreceğiz. Fakat bu yersiz yurtsuzlaştırmış alan, insanların, yayınların ve fikirlerin dolaşımı yoluyla Türkiye ile bağlantılı bir hale gelmiştir. Bu makalenin ikinci bölümü, Türkiye'deki "Kürt Çalışmaları" alanının artzamanlı (*diachronic*) bir sunumuna ayrılmıştır. Böylesi bir bağlamda "Kürt Çalışmaları"ndan bahsedebilir miyiz? Yani, söz konusu alan gerçek anlamda açığa çıkmış mıdır? Araştırmanın ve yazmanın koşulları gerçekten değişmiş midir?

I. Kürt Çalışmaları nedir?

Kürt Çalışmalarının nesnesi

'Kürt çalışmalarının nesnesinin bir ön görüntüsünü ortaya koymak amacıyla, Kürt çalışmalarının inşasının farklı aşamalarının örnekleri olarak görünen çalışmalarının ve onların içine koyulduğu paradigmalardan birkaç kuşağını sunacağız. Bu örnekler, esasen bizim daha iyi tanıdığımız ve bu alanda önemli bir rol oynamış oldukları görünen Fransız akademik çevresinden alınmıştır. Birinci kuşak Şarkiyatçı gelenekten gelen Basil Nikitine tarafından, ikinci kuşak ise 1960'lar ve 1970'lerde ulusal sorun üzerinde çalışan solcu araştırmacılar tarafından temsil edilmektedir. Bunların sonrasında da, 1980'ler ve 1990'ların Kürdistan veya Kürt sorunu hakkındaki ilk karşılaştırmacı ve daha teorik çalışmalar ile beraber ülke araştırmalarına daha fazla entegre olmuş görünen son kuşağı sunacağız.

"Kürt halkının ruhu"

Diğer birçok Rus Şarkiyatçısı gibi, Basile Nikitine (1885-1960) de Rus Konsolosluğu olarak çalıştı. Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve sırasında Urmiyede (İran) görevliydi. Rus Konsolosluğu olarak Erzurum'da görev yapan ve Kürt Çalışmalarının bir diğer 'kurucu atası' olan Alexandre Jaba⁴ gibi Nikitine'in, büyük bir araştırmacı olmasına rağmen, şarkiyatçı formasyonu yoktu ve kendisi bir akademisyen değildi. Kitabı *Les Kurdes: Etude Sociologique et Historique* (Kürtler: Sosyolojik- Tarihi İnceleme) bölgede yaptığı gözlemlerin ve geniş çaplı okumaların bir ürünüydü. Kitabını Sovyet devrimi sonrası bir mülteci olarak kaldığı Fransa'da yazdı. Basil Nikitine bir akademiye mensup olmamasına karşın kitabını Ulusal Bilimsel Araştırma Merkezi'nin (CNRS) desteğiyle yayınlamıştı. Kitabın önsözü Fransız Şark Çalışmaları'nda başat bir konumda olan, 1926'dan 1959'a kadar Fransa

4- Ancak Leningrad Üniversitesi Jaba'dan, Kürt bölgesinde görevli olduğu dönemde, bölgede üniversite için görevli olarak çalışmasını ve bilgi toplamasını istemişti. Bu iki diplomatın aksine, Dışişleri Bakanlığı için çalışan Minorsky ise şarkiyatçı bir formasyon aldı ve doktora sahipti (Joyce Blau'ya bu bilgi için teşekkürlerimizi sunarız). Unutmayalım ki, 1823'de Rus Dışişleri Bakanlığı bünyesinde bir Şark dilleri bölümü kurulmuştu. Bölüm diplomatlara faydalı, pratik kavramları öğretmeyi hedefliyordu. Dersler çoğunlukla üniversiteden gelen profesörler tarafından veriliyordu. 1890 yılında bölüm memurlara da eğitim vermeye görevlendirildi (Barthold 1947: 320- 321).

Koleji'nde (Collège de France) Müslüman sosyolojisi kürsüsünde yer almış İslam bilimci Louis Massignon (1883-1962) tarafından yazılmıştır. Bu durumda kitabın önemli bir bilimsel geçerliliğe sahip olarak kabul edilmiş olduğunu ileri sürmek mümkündür. Kitap Fransa'da Kürtler hakkında yayınlanmış ilk monografıdır.

Kitabın amacı 'Kürt'ü tanımlamaktır. Nikitine şöyle yazar: "Kitabın yazarı bu halkı, onu gerçekte olduğu gibi, önyargısız, iyi ve kötü yanlarıyla nesnel olarak tanıtmaya çalışmak gerektiğini düşünmüştür" (Nikitine 1956: IV).⁵ Kitap Kürtlerin kökenleri, tarihi, yaşama biçimleri, meslekleri, toplumsal örgütlülüğü ve kültürü gibi farklı yönlerini tanımlar. Kitabın dördüncü bölümü "Kürt Kişiliği, Kürt Karakteri" başlığını taşır. Bu bölüm o dönemde 'Kürtler'in nasıl incelendiğini anlamak için önemlidir. Yazar bir kavmin "onu diğer kavimlerden ayıran ya da diğer kavimlere yaklaştıran bir dizi özelliğin" oluşturduğu bir "ulusal ruha" sahip olduğunu ifade eder (Nikitine 1956: 65). Daha sonra kitap bu ayırt edici özellikleri ortaya koyar. Kürtlerin kişiliği ve bütünlüğü ortaya konulur. Bir yandan en güncel teorileri (Oscar Marr, Vladimir Minorsky) ortaya koyarak Kürtlerin kökenini ele alan birinci bölüm, diğer yandan geliştirilen doğal belirlemecilik (natural determinism) ve ırk düşüncesi bu özcü bakışı güçlendirir. Thomas Bois de sadece 1940'larda değil, 1960'larda bile yazdıklarıyla bu biçimde "Kürtlerin ruhu"nu tanımlama yoluna gitmiştir (Bois 1946, 1963a). Dolayısıyla, Kürdoloji'nin -Nikitine 'Kürdoloji' ve 'Kurdisants' kelimelerini kullanır (Nikitine 1932, 1956)- amacı tamamen ayrı bir kavim olarak Kürtlerin yaşamının, kültürünün ve tarihinin tüm yönlerini oldukça farklı disiplinler (etnoloji, arkeoloji, tarih, dilbilim vb.) içinde ele almaktadır.

Dönemin düşünür geleneğinin ayırt edici özelliği ile paralel olarak, bu monograf bir halkın özcü sunumunun geliştirilmesine hizmet eder. Bununla birlikte, böylesi kapsamlı monografı ancak alan bilgisi ile geniş çaplı okumalarını birleştirebilen büyük araştırmacılar bir araya getirebilir. Elbette araştırma yapma yöntemleri değiştiğinden dolayı, Nikitine sonrasında Fransa'da hiç kimse böyle bir çalışmaya girişmedi.

Bununla birlikte, burada Kürt kökenli Amerikalı akademisyen Mehrad Izady'nin yapısı itibarıyla Nikitin'in çalışmasına çok benzeyen kitabına (1992) değinmek ilgi çekici olacaktır. Bu kitap daha da özcü bir bakış sunmakla birlikte, hedefleri Nikitine'in kitabında hedeflenenenden kesinlikle farklıdır: yazarın aşırı milliyetçi bakışı oldukça açık bir şekilde sergilenir.⁶ Bu kitabın yaygın bir dağıtım yapılmış, hatta yakın geçmişte (2004 yılında) Türkiye'de bile yayınlamıştır.

Batılı ülkelerde Nikitine ile aynı dönemde yapılan çalışmalar, Kürt ulusal kimliğinin inşa sürecine destek olmuş; Kürtlerin politik taleplerine hizmet etmiş ve 'Kürt Sorunu' formülasyonu içinde talepleri meşrulaştırmıştır. Jordi Tejel, Fransız

5- Makalede alıntılarımız yabancı dildeki eserleri kendimiz tercüme ettik.

6- Izady'nin kitabının oldukça iyi bir eleştirisi için bkz. O'Shea (2004).

'Kürdologlar' (Roger Lescot ve Pierre Rondot) ile Fransız Mandası altındaki Suriye ve Lübnan'daki Kürt milliyetçileri arasındaki bağlantıyı araştırır. Tejel, sonrasında Kürt milliyetçi elitleri tarafından benimsenen ve yayılan özgül bir Kürt kimliğinin etnikleşmesinde (etnik bir sorun haline gelişinde) ve sınırlarının belirlenmesinde bu 'Kürdologlar'ın çalışmalarının önemli bir rol oynadıklarını ortaya koymuştur. (Tejel 2006)

Kürt sorunu'nu yazıya dökmek

Fransada akademik çalışmaların ikinci kuşağı 1960'lardan itibaren ortaya çıkmış ve Kürt sorununu bir politik sorun olarak tespit edip ele almıştır. Kürtlere yönelik ilginin yeniden canlanması Kürtleri tekrardan uluslararası politika sahnesinin ön saflarına çeken politik olaylarla doğrudan ilişkilidir: 1961 ve 1975 yıllarında Irak'ta Mustafa Barzani isyanı; 1970'lerden 1990'lara kadar İrandaki ve Türkiye'deki gerilla savaşı; İran-İrak savaşı ve diğer Körfez savaşları; son olarak ve en az diğerleri kadar önemli olan, -Kürtleri gerçek anlamıyla yakın kılan- Avrupadaki Kürt diasporasının büyüyen varlığı. Soruna yönelik akademik yaklaşımlar da bu politik olaylarla bağlantılıydı. Sorunun ulusal mücadele, halk ve azınlık hakları çerçevelerinde araştırıldığı bir gerçektir. Araştırmacılarca kullanılan kavramların araştırmanın yapıldığı Kürt bölgesinin politik yapısına oldukça bağlı olduğu görülmektedir. Ayrıca, Kürt ulusal hareketinin temsilcilerinin Batıdaki varlığı da sorunun ortaya çıkarılmasında ve yazıya dökülmesinde bir rol oynamıştır.

'Kürt sorunu' ilk olarak Kürdistan'ın dışında, Avrupada yaşayan Kürtler tarafından açıkça formüle edildi. 'Kürt sorunu'na ilkin 1930'da ulusal bir örgüt olan Xoybun tarafından yayınlanan Dr. Bletch Chirguh (Celadet Bedirxan'ın takma adı) imzalı bir kitapta değinildi.⁷ Bu kitap 'uygar dünyaya Kürt ulusunu tanıtmayı hedefler (Chirguh 1930: 3). Kürt sorununu 'üç asırdan fazladır süren ve daima ulusal bağımsızlığı hedefleşmiş mücadeleler' ortaya çıkarmıştır (Chirguh 1930: 13). Kürt sorunu, Bedirxan kardeşler tarafından esasen -Bedirxan'a göre- son Kürt beyliğinin ortadan kaldırılmasının tarihi olan 1847'lere kadar giden Kürt-Türk karşıtlığı bağlamında değerlendirilir. Zira, Xoybun örgütünün başındaki Bedirxan da Türkiye'den geliyordu ve örgüt de esas olarak Türkiye Kürtleri ve Kürdistanı ile ilgiliydi. Chirguh'un kitabının yayınlanmasından otuz yıl sonra Kamuran Bedirxan Fransızca yazdığı Kürt Sorunu (La Question Kurde) adlı kitapta sorunu benzer ifadelerle tanımlamıştır: "Bu Kürt halkının bir asırlık bağımsızlık kavgasıdır. Kürt olarak kalmak, kendi dilini özgürce konuşmak ve ulusal mirasını korumak isteyen bu halkın doğal ve içgüdüsel bir tepkisidir [...] Kürt sorunu Kürdistanı paylaşan devletlerin Kürtlere evrensel olarak kabul edilen ve Birleşmiş Milletler Anlaşması ile İnsan Hakları Deklarasyonu'nda yazılan hukuki ve ahlaki ilkelere göre davranma-

7- Xoybun hakkında bkz. Tejel (2007) ve Tejel (2006).

ya ikna edilmesine bağlıdır” (Bedirxan 1958: 1). Bu kitapçık sorunu oluşturan farklı aşamalar hakkında detaylı bilgi de sağlar: Bu aşamaların başlıcası Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Batılı güçlerin desteğiyle Kürdistan'ın 'ikinci paylaşımı' olarak adlandırılan aşamadır (Bedirxan 1958: 8-9). Zira, Lozan ve Sevr Anlaşmaları ile birlikte bu dönem hem Kürt hem de Türk tarihyazımında temel bir yere sahiptir: bu dönem Kürt devleti olasılığını ve Türklerin bölünme korkusunu sembolize etmektedir.

1970'de İsmet Şerif Vanlı Irak Kürdistanı ve ulusal sorun hakkındaki doktora tezini yayınladı. Bedirxan'ın 1930'larda önceden yaptığı gibi Vanlı da Kürt sorununu bir 'ulusal özgürlük sorunu' olarak tanımladı.⁸ Ara ara Marksist bir kavramsal çerçeve kullanmasına rağmen, Vanlı da ulusu ebedi/zamansız ve doğal bir oluşum olarak değerlendirir. Bedirxan ve Vanlı'nın çalışmalarında 'doğanın ürünü' (Vanly 1970: 31) olan ulusun asırlardır savaşmakta olduğunu okuyabiliriz. Bu çalışmada ulusal hissin de 16. yüzyıla kadar uzandığı söylenir (Vanly 1970: 31). Böylesi bir tarihsel arkaplan zulme karşı mücadele ile ulusal özgürlük mücadelesini meşrulaştırır. Ulusu ve onun 'ruhunu' özelleştiren bilimsel çalışmalar elbette ebedi bir ulus ve zalimlere karşı atalardan kalma savaşlar fikrini besleyerek burada bir rol oynar. Ebediyet kavramı mevcut mücadeleleri ve talepleri meşrulaştırır. Soruna ilişkin analizler ebedi bir ulus algısı ile (baskıcı) devletler ve (baskıya uğrayan) Kürtler arasında değişmeyen bir ilişkinin varlığı algısına dayalıdır. Fakat bu noktada kendimizi sert politik yazıların içerisinde buluruz. Ancak, bunlar sorunun Batılı – en azından Fransız- akademisyenler tarafından nasıl formüle edileceğini anlamak açısından önemlidir.

General Kasım'ın Irak Devrimi (1958) ile aynı dönemde yazılan Bedirxan'ın kitapçığı hem Iraklı generali hem de Mustafa Barzani'yi destekler. Kamuran Bedirxan o dönemde Barzani hareketini etkin bir şekilde Avrupada temsil ediyordu. Bedirxan gibi Vanlı da Avrupa'daki KDP'nin (Kürdistan Demokratik Partisi) bir temsilcisiydi. Her ikisi de akademiye bitirmişti. Hatta Kamuran 1948 ve 1970 yılları arasında, Paris'teki sonrasında Doğu Diller ve Uygarlıklar Ulusal Enstitüsü (Institut National des Langues et Civilisations Orientales - INALCO) adını alan Yaşayan Doğu Dilleri Ulusal Okulu'ndaki (Ecole Nationale des Langues Orientales Vivantes) Kürt dili kürsüsüne başkanlık etti. Aynı dönemde Avrupada çok az başka Kürt öğrenci vardı ve bunların çoğu siyasetle ilişkiliydi. Kamuran Bedirxan Avrupa'da başta gelen Kürt politik ve akademik figürüydü ve bu öğrencilerin bir araya toplanmasında önemli bir rol oynadı. Avrupa -en azından Fransa- esas olarak bu çevre aracılığıyla Kürt sorununun farkına vardı. Dolayısıyla dekolonizasyon hareketlerinin revaçta olduğu bu dönemde sorun bir 'ulusal özgürlük' sorunu olarak incelendi. Örneğin, Joyce Blau, Kürt sorununun farkına siyasi adanmışlığı ve Kamuran Bedirxan ile karşılaşması sayesinde varmıştır (Blau 2006). Bu noktada Martin Van

8- Yazarn gözünden Kürt sorunun ne olup ne olmadığının bütünlüklü bir tanımı için bkz. Vanly 1970: 32-34.

Bruinessen'in deneyimi de araştırmacının politik bağlantısının önemini teyit eder (Van Bruinessen 2006). Sonrasında, Joyce Blau Kürt ulusal sorunu ve Kürt meselesi üzerine bir tez yazacaktır. Bir süreliğine INALCO'da eğitim veren Jean-Pierre Viennot da 1969'da Sorbonne Üniversitesi'nde bir doktora tezi yazmıştır. Kürtler ile ilgilenen ilk Fransız yazarlar Chris Kutschera ve Gérard Chaliand'dı. Chaliand'ın *Kürtler ve Kürdistan: Yakın Doğu'da Kürt Ulusal Sorunu (Les Kurdes et le Kurdistan: La Question Nationale Kurde au Proche Orient)* adlı kitabının temel makaleleri bir kısmı Abdurrahman Kasımlı ve İsmet Şerif Vanlı gibi akademi mensubu olan Kürt hareketinin temsilcileri tarafından yazılmıştı. Kitabın gelirleri bir Kürt örgütüne bağışlanmıştı. Chaliand bu yazarları "ulusal hareketin mirasını eleştirel bir şekilde inceleyen Kürt entellektüelleri" (1979: 29) olarak tanımlar. Massignon gibi Şark Araştırmaları alanında Fransızlar içinde baskın bir şahsiyet olmakla birlikte tamamen farklı politik görüşüyle Marksist Arap entelijensiyası üzerinde etkili olan Maxime Rodinson tarafından yazılan önsöz gayet açıktır: bu kitap "Kürt sorununu ortaya koyan ve açıklayan, Kürtlerin ulusal taleplerini savunan" bir kitaptır (1979: 7). Kitap, yazarın sömürge sorununun çözümü sonrasında artakalan en önemli sorun olarak değerlendirdiği bir meseleden habersiz olan sol kamuoyu için yazılmıştır (1979: 17). Kendini bu işe adanmış Kürt ve Avrupalı yazarlar tarafından yazılmış bu kitap aslında harekete arka çıkmayı hedefler. O dönemde Fransa'da konu üzerinde çalışan yazarların tümü aynı şekilde çalışıyordu: kitaplar birinci elden deneyimler, ikincil kaynaklar veya arşiv belgeleri aracılığıyla yazılmıştı (özellikle Kutschera 1979 tarihli çalışmasını bilhassa Avrupa arşivlerinden faydalanarak yapmıştı).

Avrupa'da araştırma yapmış, eğitim vermiş veya çalışmış Kürt milliyetçilerinin Kürtler hakkındaki bilginin yayılmasında ve Kürt sorununun esasen Avrupalı az çok akademik bir kitleye sunulmasında büyük bir rol oynadığı görünmektedir. Ancak, bu Kürt yazarlar (bilhassa Bedirxan) Marksist eğilimli değillerdi ve Kürt mücadelesi de Marksizm çerçevesinde algılanmıyordu. Bu noktada bu milliyetçiler ve Fransız araştırmacılar arasındaki buluşmalar belirleyiciydi. Gerçekten de sorunu araştırmaya başlamış olan ilk Fransız araştırmacılar (ister Blau veya Chaliand gibi akademisyen ister Kutschera gibi gazeteci olsun) ya politik olarak sol içinde etkinlerdi ya da Marksizm, sömürgecilik karşıtlığı ve bağımsızlık mücadelesi teorilerinden etkilenmişlerdi. Bu kişiler tarafından Kürtler diğerlerinin içinde özgül bir sorun olarak değerlendirilmiş, sömürgeleştirilmiş halklar ya da Vietnam halkı ile tamamen aynı kategorilerde algılanmıştır.

Kamuran Bedirxan'ın bir ulusal sorun olarak formüle ettiği 'Kürt sorunu' hakkındaki kitapçığını yazdığı bu dönemde, Türkiye'de ne Kürt ulusal taleplerinin ne de Kürt siyasi partilerinin olmadığını hatırlamak ayrıca önem taşır.⁹ Dönemi olduk-

9- T-KDP (Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi) 1960'ların sonunda kurulmuştu.

ça iyi yansıtan *Doğu'nun Sorunları* (Bozarslan, 1966) kitabında gösterildiği gibi temel sorun esasen ulusal olmaktan çok, ekonomik ve toplumsal (az) gelişmişlik sorunu olarak, 'Doğu Sorunu' adıyla ifade ediliyordu. Bu nokta bize soruna ve kullanılan kategorilere ilişkin Batı algısı ile Türk algısı arasındaki farkı anlama imkânı sağlar. Türkiye'de ilerleyen zamanlarda Marksizmin yayılması ise Kürt sorununun politik formülasyonunu değiştirecektir.

Sorunu ele alan tüm kitaplar konuyu genellikle parça parça araştırmıştır. Bu kitaplar benzer yapılara sahiptirler: ya belli bir ülkedeki Kürt sorununu ele alırlar (Türkiye'de Xoybun, Irak'ta Vanlı gibi) ya da meseleyi bir bütün olarak ilgili ülkelerin her birindeki soruna ayrılmış bölümler halinde ele alırlar. Chaliand (1979) ya da sonrasında Picard (1993) gibi son yapılan çalışmalar daha çok kolektif kitaplardır. Kitapların giriş bölümü Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Kürtleri ele alır, Sevr ve Lozan Antlaşmaları ile son bulur. Takip eden bölümlerin herbiri gerçek anlamda bir karşılaştırmalı yöntem kullanılmadan Türkiye, İran, Irak ve Suriye'deki Kürt sorununu ele alır. Ancak, Picard'ın kitabının Kürt milliyetçiliği ve azınlık sorunları hakkındaki son üç bölümünde ilk kez karşılaştırmalı bir boyut sunulur. Ayrıca, bu çalışmaların temel amacı Kürtlerin kendisini anlamak değil, daha ziyade azınlık ya da ulusal hareket olarak değerlendirilen Kürtler ve ilgili devletler arasındaki ilişkileri anlamaktır. Daha çok 'soruna odaklanan bu çalışmaların ve bunların sonrasında 1990'larda yapılan çalışmaların başlıkları da bu yaklaşımın altını çizer. Örneğin, 1994 yılında yayınlanan *Peuples Méditerranéens* dergisinin özel sayısı 'Kürtler ve Devletler' başlıklıdır ve yine Bozarslan'ın *Kürt Sorunu (La Question Kurde)* çalışmasının altbaşlığı da "devletler ve azınlıklar"dır.

Karşılaştırmalı çalışmalara doğru

Karşılaştırma mekân ve zaman vasıtasıyla ortaya konulmuştur. Kürt sorununu ele alan, yeni ve daha teorik bir yaklaşım sunan en önemli karşılaştırmalı çalışma ise Bozarslan'ın *Kürt Sorunu: Ortadoğu'da Devletler ve Azınlıklar (La Question Kurde: Etats et Minorit au Moyen-Orient)* adlı çalışmasıdır. Karşılaştırmacı yöntemin ve ölçek kaymasının analizde kullanımı yenilikçi bir yaklaşımdır. Bu kitap, hem ilgili devletlerin kendi Kürt azınlıklarına dönük stratejilerinin hem de farklı milliyetçi hareketlerin stratejilerinin kapsamlı bir analizini sunar. Sonraki kısımlarında kitap özellikle Ortadoğu'daki diğer azınlık-devlet ilişkilerine ilişkin araştırmalar açısından bir model olabilecek Kürt örneğindeki devlet-azınlık veya merkez-çevre ilişkileri hakkında öneriler ortaya koyar. Yazar karşılaştırdığı her bir devlet içinde ayrı Kürt sorunlarının varlığını kabul eder; çalışması farklı ülkelerdeki Kürtlerin ve Kürt hareketlerinin –yazarın önceki çalışmalarda açıkça tartışılmamış olmasına rağmen algılanabilen- ayrımlarını belirginleştirir (Bozarslan 1997: 312). Bununla birlikte, yazar sorunun bölgesel ve sınır-ötesi boyutu ile 'sınır-ötesi çatışmalılık' ve 'paralel diplomasi' kavramsallaştırmalarının altını çizer: Kürtler sadece devletle karşı karşıya olan bir azınlık değildir, aynı zamanda farklı komşu devletler ile anlaş-

ma halinde olan bölgesel ve hatta uluslararası aktörlerle de karşı karşıyadırlar (Bozarslan 2006).

Çalışma, Kürt hareketinin ve meselesinin çoğu kez gerek aşiretsel gerekse de etnik olarak farklı kimlik düzeylerinde bölünmesiyle zıtlık taşıyan Kürt ulusal söyleminin -ya da pankürdist söylemin- ortaya çıkışı ve gelişimine ilişkin ilk bütünlüklü analizi sunar (Bozarslan 1997, 2. ve 5. bölümler). İlk kuşak çalışmalarda ebedi bir halk olarak sunulan Kürtlere ilişkin görüşün dönüşümüne katkıda bulunur. 1990'larda Kürt milliyetçiliği ve Kürt ulusal kimliğinin inşa süreci üzerine çalışmalar gelişmiş ve bu yönlü araştırmalar teşvik edilmiştir. Gerçekten de, ulus ve kimlik inşa edilen bir yapı olarak algılandığından dolayı, artzamanlı (diachronic) boyut göz önünde bulundurulur ve bu boyut kesin ile tartışılmaz sınırlara sahip değişmez bir yapı olarak kabul edilenin zorunlu olarak yapısökümüne uğramasına sebep olur. Gilles Dorronsoro köy korucularının Hamidiye Alayları'nın uzantısı olduğunu ileri süren önemli bir tarihyazımı tartışmasını tekrardan ele almaktadır. Giriştiği derinlemesine karşılaştırma, bize Kürtlere dönük Cumhuriyetçi politikaların imparatorluk dönemi politikalarının bir uzantısı olduğu düşüncesini gözden geçirme imkânı sunar. Böylece, tarihsel karşılaştırma ve artzamanlı perspektifler bize hem araştırmanın nesnesini -Kürtleri- hem de onların devletlerle ilişkilerini şeyleştirilmeme (*de-reify*) imkanını sunar (Dorronsoro 2006).

Şüphesiz, Martin Van Bruinessen'in çalışmaları da (1992a, 1994) farklı ve iç içe geçmiş kimlikleri açığa çıkarırken Kürt halkının birliği fikrini ve "tipik" bir Kürt imgesini yapısökümüne uğratan düşünceler taşır. Bu çalışma şeyleştirilmemiş bir analitik süreci mümkün kılar. Van Bruinessen'in Kürdistan'daki birincil bağlar hakkındaki çalışması yazarı bu tespitlere iten faktörlerinden biri olmuştur. Zira, çalışmasının son bölümünde yazar "bu gibi bağılıkların insanlara sınıf ve millet gibi daha geniş ve soyut birimlere olan bağılıktan daha doğal geldiğini ve kendilerini özdeşleştirecekleri bir gruba duyulan ihtiyacı daha kolay karşılayabildiğini" belirtmiştir (Van Bruinessen 1992a: 317).

Martin Van Bruinessen 1978'de yazdığı ve ilk olarak 1989'da Almanca, sonrasında 1991'de Türkçe ve 1992'de de İngilizce yayınlanan *Ağa, Şeyh ve Devlet: Kürdistan'ın Toplumsal ve Politik Yapısı* (*Agha, Shaikh and the State: The Social and Political Structures of Kurdistan*) adlı doktora tezi ile bir başka disipliner alan olan antropolojide de karşılaştırmalı yöntem açısından önemli bir yol açmıştır. Çalışmanın hedefi Kürdistan'daki dış etkenlere (bilhassa devlete) bağlı etkilenen ve değişen bağılılık sistemleri olan 'birincil/asli bağları'¹⁰ (*primordial ties*) araştırmaktır. Bu

10- Bruinessen, Alavi'nin birincil bağılıklar tanımını kullanmaktadır: "Yoksul köylüleri sınıf uzlaşmazlıklarını görmekten alıkoyan ve onların kendi objektif çıkarlarının aksine hareket etmelerine yol açan akrabalık ve kast gibi grup bağları" (Van Bruinessen 1992a: 5 içinde Alavi 1973).

projeyi tamamlamak amacıyla, yazar "Kürtler hakkındaki yayınların çoğunda olduğu gibi müphem bir intiba edinmekten ziyade yoğun veri toplamak" için kendisine imkan sağlayacağını düşündüğü kapsamlı bir alan araştırmasına girişti (Van Bruinessen 1992a: 4). Araştırmacı, bu yönüyle Kürtler hakkındaki gözlemlere ve okumalara dayalı geleneksel çalışmalardan ayrılmaktadır. Kendisi, Kürdistan'da böylesi bir antropolojik alan çalışmasına girişen ve birinci elden veri toplayan ilk Avrupalı araştırmacıdır.¹¹ Bir tercihten ziyade bir gereklilik olarak dört ülkede de (İran, Irak, Türkiye ve Suriye) alan çalışması yapmıştır (Van Bruinessen 1992a: 3-6). Bununla birlikte, politik kısıtlamalar yüzünden farklı farklı yerlerde kısa süreli olarak kalmış olan yazar bu durumda nicel veri toplamanın imkansız olduğunu ifade eder. Yaptığı yönlendirilmemiş mülakatlar kendisine iyi bir veri toplama imkanı sağlıyordu ancak bunlarla bir karşılaştırma yapmak da zordu (1992a: 5). Buna karşın, esasen alan çalışmasını yapmayı plandığı tek yer olan İran'da yeterli sürede kalamamış olması kendisini Kürdistan'ın tamamındaki toplumsal örgütlenme hakkında veri toplamaya yöneltti. Bu nedenle, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'ndeki Kürt aşiretler veya dini şahsiyetler ile devlet arasındaki ilişkilere daha fazla odaklansa dahi, yazar Kürdistan'daki bağımlık sistemlerinin daha geniş bir görünümünü sunar (Van Bruinessen 2006). Bu çalışmalar karşılaştırmalı yöntem ile yaklaşılan teorik meseleleri ortaya koyarak, Nikitin'e in temsil ettiği Şarkiyatçı gelenekten kendisini ayırır (Bozarslan 2000).

Ülke ve disipliner çalışma alanları içerisinde Kürtler: bağlamdan ve Kürtlerin dağılımı açısından kaynaklanan kısıtlamalar

Alan çalışması bugün sosyal bilimlerde çok daha fazla yapılmaktadır. Bu çalışma genellikle bir devletin toprakları içerisindeki küçük ve sınırlı bir alanda yapılmaktadır. Kürt nüfusunun en azından dört devlet içinde dağılmış olması böyle bir çalışmayı daha da zorlaştırmaktadır. Karşılaştırmalı alan çalışması yürütmek araştırmacının farklı dillerde uzmanlaşmasını yanı sıra farklı tarihler ile farklı toplumsal ve politik kültürleri tanımasını gerektirdiğinden oldukça zordur. Kürtlerin bugün araştırma koşullarından kaynaklı bir zorunluluk olarak belirli bir ya da iki ülkede, çoğu kez de bu ülke ile karşılıklı bir ilişki içinde incelendiği bir gerçektir. Bu konuda karşılaştırma yapmak oldukça ilgi çekici olabileceken buna çok nadiren girişilmektedir. Ayrıca, belki tam da coğrafi olarak sınırlı olmalarından dolayı bu çalışmalar Kürtleri kendi içinde değil; belli bir politik sistemi, mobilizasyon biçimlerini ve kimliklerin inşasını, başka bir deyişle ilk elden etnisite ile tanımlanmayan fakat onu da içerebilen "mikro-nesnelere" in üretimini araştırmayı hedefler. Tüm bu

11- İlk alan çalışması Joyce Blau veya David N. Mackenzie gibi materyallerini toplamak için daha az zamana ihtiyaç duyan dilbilimciler tarafından yapılmıştır. Onların alandaki durumu da çalışma "politik" olarak değerlendirilmediğinden daha kolaydı (Blau 2006). Bu noktada antropolog Frederik Barth'in öncü çalışmasına da (1953) değinmek önem taşımaktadır.

“mikro-nesneler” çoğunlukla ulusal bir bağlama denk düşen özgün bir bağlamda analiz edilmektedir. Zira, bunlar ulusal ölçekteki bir olguyu anlamaya dönük bir vaka olarak addedilir. Kürtler bu durumda araştırmanın nesnesinin sadece bir parçasıdır. Jean-François Pérouse'un inşacılığını öne çıkaran varsayımı da güncel araştırma koşullarının gerçekliğini kabullenmemize ve araştırma nesnemiz hakkında yeniden düşünmemize neden olmaktadır: “Amacımız sonunda belirgin bir etkileşime, iç içeliğe ve fazla taraflı bir yaklaşıma varabilecek genel, çağdaş Türkiye tarihinden ayrı bir tarih ‘üretmek’ değil, daha ziyade bütünüyle ve ayrılmaz bir şekilde Kürtlerin katıldıkları tarihe kendilerini yerleştirmektir. Bu iki tehlikeden kaçınarak yapılır: bir yandan inkardan veya asimilasyoncu paradigmadan (Kürtleri kendine özgü özelliklerinden yoksun bırakma) ve diğer yandan da karmaşık toplumsal, politik, ekonomik ve bölgesel ayrımları ortaya koyabilecek bölümlendirilmeden kaçınarak.” (Pérouse 2005: 358). Bu yaklaşım a priori olarak nüfusu ve sorunları parçalı incelememeye sebep verir. Bozarslan'ın Çağdaş Türkiye Tarihi (2004) (History of Contemporary Turkey) çalışması gibi böylesi çalışmalar Pérouse'ın savı ile bağdaşmaktadır. Farklı ulusal, etnik veya dinsel sorunları (Alevi, Ermeni veya Kürt sorunları gibi) genel Türkiye tarihi ile bütünleştirme oldukça ustalık gerektiren bir iştir. Eğer Kürt sorununu araştırmaya ilişkin kavrayış değişebilirse, Türk araştırmaları alanında çalışanların yöntemi de değişebilir. Bu çalışma yöntemleri elbette ‘Kürtleri’ daha karmaşık bir nesne haline getirir ve zorunlu olarak Kürtlerin ne olduğunu tanımlamaya yönelik –imkansız- sorunun ötesine geçerek daha karmaşık teorik analizlere imkan sağlar.

Kürdoloji Kurumları: Yersiz Yurtsuzlaştırılmış Bir Çalışma Alanının İnşası

‘Kürt Çalışmaları’nın nesnesi olan ‘Kürtler’ daha çok bilimsel araştırmalar tarafından yapısöküme uğratılıyorsa ‘Kürt Çalışmaları’nın veya Kürdoloji’nin spesifik bir araştırma alanı olarak zaman içinde inşa edilmiş ve bugün akademik (bilimsel) bir kurum olarak var olduğunu söylemek mümkündür. Bu alan esasen önemli bir Kürt nüfusunun doğrudan etkilediği ülkelerin dışında var olmuştur çünkü Türkiye, İran, Irak veya Suriye’de Kürtler üzerine doğrudan araştırmalar yapmak mümkün olmamıştır. Üstelik bu, kuşkusuz Kürdoloji’nin kazandığı politik önemi açıklamaktadır. Öte yandan, Rusya ve Sovyetler Birliği’nin Kürdoloji olarak adlandırılan spesifik bir disiplinin kurulmasındaki rolü son derece önemlidir. Bunu muhakkak Sovyet ulus politikalarının kapsamı içinde anlamak gerekir. Diğer taraftan, kavramın yaygınlaşmasında Kürtçü hareketin¹² rolü de baskındır.

12- Biz, burada, bir Kürt ulusal hareketinden çok ‘Kürtçü hareket(ler)’ üzerine konuşmayı tercih ediyoruz. ‘Kürtçü hareket’ kavramı, burada, Kürt kimliği meselesi etrafında harekete geçirilen/mobilize edilen çok çeşitli ancak (kimliğin tanınmasından ulusal bağımsızlığa kadar giden) farklı hedefler taşıyan kurum veya kişileri belirtiyor.

Rus ve Sovyet araştırmalarının rolü

Bütün araştırmacılara göre Rusya, Kürdoloji'nin kendini (Şarkiyat Çalışmaları içinde olan) İnanoloji'den farklılaştırarak doğduğu yerdir. Kürt toplumu ve dili çalışmaları, 19. yüzyılda geliştirilmiştir. Bu tarih, Rus ordusunun Pers ve Osmanlı İmparatorluğu'na karşı düzenli savaş açtığı döneme tekabül eder. Bu dönemde Kürtlerin bu imparatorlukların Rus İmparatorluğu'na komşu olan sınırlarında iskân ettiği keşfedilmiştir. Kürtlere yönelik bilimsel merak Kırım Savaşı'ndan sonra oldukça yükselmiştir. Ondan itibaren, Kürt kültürü ve dili üzerine çalışmalar imparatorluk üniversitelerinde, esasen (daha sonra Leningrad olacak olan) St. Petersburg'daki İmparatorluk Bilimler Akademisi'nde¹³ gelişmeye başladı. A. A. Frejman ve I. A. Orbell'in yönlendirmesiyle Sovyet Kürdolojisi Rus Kürdolojisi'ni geliştirmiştir. Frejman, Leningrad Üniversitesi Dil Fakültesi içerisinde Kürt dilbilimi üzerine bir seminer düzenlemiştir (1931). İlk Kürtçe latin alfabesini geliştiren Orbell ise, 1915'ten 1934 yılına kadar Petersburg'da (ve Leningrad'da) Kürtçe dersi vermiş ve 1959'da Leningrad'ta, SSCB Bilimler Akademisi Asya Halkları Enstitüsü içerisinde Kürtçe bölümü (Kurdskij Kabinet) kurmuştur. Filoloji Fakültesi'nde ve Şarkiyat Fakültesi İnanoloji Bölümü'nde ilk Kürt dili derslerini veren dilbilimci ve tarihçi Qanatê Kurdo¹⁴ 1961'de Kurdskij Kabinet'in direktifleri doğrultusunda Orbell'in halefi olmuştur. İkiisi de pek çok öğrenci yetiştirerek bu alanda önemli bir rol oynamıştır. Leningrad Kürt Çalışmaları'nın merkezinde duruyor ve bu alanda uzmanlaşan pek çok öğrenci de oraya gidiyordu. Kürt Çalışmaları yine bu şehirdeki Şarkiyat Enstitüsü ve Etnografya Enstitüsü'nde mevcuttu. Moskova'da Kürtler üzerine yapılmış araştırmalar SSCB Bilim Akademisi'nin Filoloji, Etnografya ve Şarkiyat Enstitüsü'nde¹⁵ oluşturuldu.

Ancak, Kürdoloji'nin (belirli bir bölüm ve dersleri olan) bir disiplin olarak kurumsallaşması ilk olarak Sovyet Ermenistanı'nda gerçekleşmiş gibi görünüyor. Gerçekten de ilk Pan-Sovyet Kürdoloji Kongresi Temmuz 1934'te Erivanda Ermeni Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin girişimiyle yapıldı. Sözlükler ve dilbilgisi kitapları yayım-

13- Alexandre Jaba'nın (1801-1894), P.I. Lerx'in (1827-1884) ve A Chodzko'nun çalışmaları ile Şerefname'nin çevirisini yapan F.B. Charmoy'un (1793-1869) çalışmaları dikkata değerdir. Ayrıca Çarlık Rusyası Petersburg'da çalışan veya yayın çıkaran yabancı araştırmacıları da kendine çekmiştir.

14- Qanatê Kurdo Kars doğumludur. 1918'de ailesiyle Ermenistan'a göç etmiştir. 1928'de Ermeni Komünist Partisi Merkez Komitesi onunla birlikte yedi Kürdü Leningrad'a çalışma yapmaları için göndermiştir. Kurdo, orada Orbell ve Frejman'dan eğitim almıştır (Blau 1986).

15- Bilim Akademisi Şarkiyat Bilimleri Enstitüsü, Asya Halkları Çalışmaları Enstitüsü (Institut Narodov Azii) olarak bilinir. Etnografya Fakültesi 1920'de kurulup 1931'de kapatılmıştır. Etnografya Enstitüsü halkların yaşam tarzları, maddi kültürleri, gelenekleri ve kültürel mirasları hakkında çalışmak amacıyla 1934'te kurulmuştur. Bu enstitü hakkında daha fazla bilgi için bkz. Goujon (2006).

lama kararıyla birlikte, ülkedeki Kürtçe dilbilim çalışmaları arttı.¹⁶ Bu Kongre'nin kararlarından biri Kürdoloji'yi Moskova ve Leningrad gibi büyük Sovyet kentlerinde geliştirmektir. Bir Şarkiyatçılık bölümü 1934'te Ermenistan Bilimler Akademisi'nde açıldı ve Leningrada yetiştirilmek üzere öğrenciler gönderildi. Dört tane çalışma grubu kuruldu: Türkoloji, Arap Çalışmaları, İnanoloji ve Kürdoloji. Çok geçmeden, Erivan Kürdoloji alanında Leningrad'tan sonraki ikinci büyük Sovyet merkezi oldu. Bugün, Kürt dili, edebiyatı, etnolojisi ve tarihi üzerine yapılan araştırmalar İran Çalışmaları Kafkasya Merkezi bünyesinde ve Erivan Devlet Üniversitesi'nde İran Çalışmaları Bölümü'nde yapılmaktadır. İran Çalışmaları Bölümü'nde Kürdoloji üzerine bir yüksek lisans dersi bulunmaktadır.

SSCB içerisindeki önemli dört Kürdoloji merkezi Leningrad, Erivan, Moskova ve Baküde bulunmaktadır (Baküde aynı zamanda 1959'dan bu yana bir Kürdoloji bölümü vardır). Kürdoloji adı da bu şekilde verilmiştir. Alakoma göre (1991: 9-10) 'Kürt Çalışmaları' terimi ilk kez 1840'da ortaya çıkmıştır (Rödiger; Pott 1840) ve Kürdoloji terimi 1934'teki Erivan Kongresi'nden beri gittikçe daha sık kullanılır hale gelmiştir. Bu şekilde adlandırıldığından dolayı, içinden geldiği İnanoloji'den bağımsız bir çalışma alanı olarak kabul görür. Kürdoloji bölümleri içerisinde, Kürt dili, dilbilimi, edebiyat, folklor, etnoloji ve tarih temel araştırma alanlarıdır. Kürdoloji'nin araştırma nesnesi farklı disiplinlerin kapsamında ve Kürt nüfusunun bulunduğu bölgede bulunan, Kürdistan'daki Kürtlerdir.¹⁷ Bu disiplin SSCB'deki kongreler, Kürtçe kürsüleri ve Kürtçe kurultayları gibi kendi kuruluşlarıyla bağımsız bir şekilde ortaya çıkmıştır. 'Kürdoloji' terimi burada gelişmiş ve akademik bir alan olarak ortaya çıkmıştır.

Buna benzer bir merkez Yaşayan Doğu Dilleri Ulusal Okulu'nun (Ecole Nationale des Langues Orientales Vivantes) içerisinde Paris'te, Fransada da ortaya çıkmıştır. Bu kurum daha sonra INALCO (the Institut National des Langues et Civilisations Orientales) adını aldı. Burada öğretim görevlisi Roger Lescot tarafından 1945'te Kürt dili dersi başladı. Kürsü, aslında 1960 yılında, 1948'ten bu yana orada bulunan Kamuran Bedirxan tarafından kurulmuştur. 1966'da Kürt medeniyeti üzerine bir ders başlatıldı ve Thomas Bois tarafından verildi. Yavaş yavaş, daha fazla ders verilmeye başlandı: Kürtçe (Kurmanji ve 1970'lerin başlarından beri Sorani), Kürt edebiyatı, Kürt medeniyeti (veya kültürü), tarih, medya ve coğrafya. 1970'lerde kurulan Kürt Dili ve Medeniyeti bölümü içerisinde yüksek lisans ve doktora dereceleri verilmektedir.¹⁸ Ayrı bir bölüm açmak açıkça politik riskler taşımaktadır. Böylelikle Kürtlerin özgüllüğü kabul edilmekte ve özel olarak çalışması önerilmek-

16- Kongre, ayrıca, Latin Kürtçe alfabesinin kullanımını SSCB'de zorunlu kıldı. Bu alfabe, Stalin 1938'de Kiril alfabesine dönüşü savununa kadar kullanıldı (Blau 1996).

17- Rusya ve SSCB'de yapılan Avrupa dillerindeki Kürt Çalışmaları'nın bir sunumu için bkz. Mokri (1963) ve Benningsen (1960).

18- Kürt Dili ve Medeniyeti bölümü Avrasya Fakültesi'nde bulunmaktadır. Buradaki derslerin ve öğretim kadrosunun bir sunumu için bkz. Blau (1995).

tedir. Aynı zamanda burada Kürtler, Türkçe ve Farsça dili ve medeniyeti çerçevesinde çalışılan Türkler ve Farslılardan ayrı, bağımsız bir araştırma nesnesi olarak ortaya çıkmaktadır. Derslerin yapısı ve medeniyet teriminin kendisi, derslerin özel bir nesne olarak tanımlayıp çalıştığı Kürtlerin kendilerine has özelliklerini ve onların, diğer uluslardan farklı sayılan kültürel ve sosyal özelliklerini vurgular.

Diğer Kürt Çalışmaları merkezleri, Göttingen Üniversitesi'ndeki İnanoloji Bölümü ve Exeter Üniversitesi'ndeki Arap Enstitüsü ve İslami Çalışmalar Bölümü örneklerinde olduğu gibi çeşitli Avrupa üniversitelerinde kurulmuş ya da kurulmaktadır.

Avrupa'daki Kürt merkezlerinin rolü

Avrupa'da bulunan ve akademik olmayan bağımsız pek çok Kürt enstitüsü ve araştırma merkezi Kürt Çalışmaları'nın büyümesi ve gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Bu kuruluşlar potansiyelleri yüksek ve zengin bir alan olan Kürdoloji'nin az gelişmişliğinden şikayet etmektedirler. Bu kuruluşlara göre bu durum politik koşullardan kaynaklanmaktadır. Egemen devletlerin bu konularda araştırmayı sınırlamak ve önlemek için ellerinden geleni yaptıkları söylenmektedir.¹⁹ Bu kuruluşlar genellikle bu eğilime bir çözüm bulmayı amaçlamaktadırlar. Doğrusu, Kürtler üzerine araştırmaları üniversitelerden daha fazla (Batılı olanlardan bile) kendileri teşvik etmektedir. Paris Kürt Enstitüsü 1983'te Kürt entelektüelleri, sanatçıları ve Batılı Kürt uzmanları yönetiminde Paris'te açılmıştır. İlk etapta bir topluluk olarak ortaya çıkmış, 1993'te ise bir vakfa dönüşmüştür. Enstitü'nün amaçları Kürt dilini, tarihini ve mirasını korumak, Avrupa'daki Kürt göçmenlerinin entegrasyonunu kolaylaştırmak ve Kürt halkını, tarihini ve bugünkü durumunu Avrupalılara sunmaktır. Kuruluş Kendal Nezan önderliğinde, pek çok akademisyenin de (Abbas Vali, Fuad Hüsesein, Joyce Blau) bulunduğu bir yönetim kurulu tarafından idare edilmektedir. Kuruluş sosyal bilimler, dil ile edebiyat, sanat, insan hakları ile bilgi ve sosyo-kültürel aktivitelerle ilgilenen beş bölümü içeren bir bilim ve kültür kuruluna da sahiptir. Kurum burs verilmesi, konferansların ve toplantı serilerinin düzenlenmesi ve *Studia Kurdica* (1984-1993) ve *Etudes Kurdes* (2000 yılından beri) gibi bilimsel dergilerin yayınlanması aracılığı ile de araştırma alanında oldukça aktiftir. *Etudes Kurdes*, Joyce Blau, Hamit Bozarslan ve Salih Akın tarafından yönetilmektedir. Kurumun başkanı olan Kendal Nezan dışında, bilim ve yayın kurulunun tüm üyeleri Batıda çalışan akademisyenlerdir. (ABD'de 1995'ten beri yayınlanan) *Journal of Kurdish Studies* için de durum aynıdır. Doğrudan Paris Kürt Enstitüsü ile bağlantılı olmamasına rağmen, yayın kurulunun bileşeninin²⁰ gösterdi-

19- Bkz. <http://www.kurdologie.de> ve

http://www.institutkurde.org/en/conferences/kurdish_studies_jrbil_2006/Presentation.html.

20- Journal of Kurdish Studies'in editörlüğü Joyce Blau (Fransa) ve Keith Hitchins (ABD) tarafından yapılmaktadır. Yayın kurulu ise Peter Kreyenbroek, Gilbert Lazard, Pierre Lecoq, David Mackenzie, Kendal Nezan ve Martin Van Bruinessen'den oluşmaktadır.

ği üzere Enstitü'ye çok yakındır. Her iki derginin başyazılarında Kürt Çalışmaları'nın geliştiği iddia edilir. Bu dergilerin amacı bu araştırmaları geniş bir alana, çoğunlukla uzman kitlelerine duyurmak fakat aynı zamanda da Kürdistan ve Kürtler hakkında araştırma yapanlar için uluslararası bir forum haline gelmektir. *Etudes Kurdes*'un amacı kronolojiler, kitap eleştirileri, dokümanlar ve arşivlerin yayınlanmasıyla Kürtleri araştıranlar için bir araç görevini görmektir.

Bu alanda aktör olan bir başka dergi ise *The International Journal of Kurdish Studies*'tir. Bu dergi New York'ta Kürt bir kütüphanesi (1986) ve müzesi (1988) kurmuş olmasıyla tanınan (ve 1981 yılında Amerika'da kurulmuş olan) Kurdish Heritage Foundation of America'nın himayesi altında 1986'dan beri yayınlanmaktadır. Dergi Kürt tarihi, kültürü ve alakalı güncel olaylar üzerine araştırmalar, analizler ve yorumların yayınlanmasını amaçlamaktadır.²¹ Washington Kürt Enstitüsü (The Washington Kurdish Institute / WKE) ise ABD'de akademik çalışmalar yürüten bir başka kuruluştur. 1996'da kurulan, "dünya çapında Kürt halkı" için çalışan, kar amacı gütmeyen bir araştırma ve eğitim organizasyonudur. WKE, Kürtleri etkileyen ve bölgesel istikrar ile ABD'nin ulusal çıkarları ile ilgili meselelere dair bağımsız ve güncel perspektifleri çoğaltmaktadır. Danışma komitesinde Kürt sorunu üzerine çalışan dünya çapında akademisyenler (Michael Chyet, Martin Van Bruinessen, Joyce Blau, Amir Hassanpour, Abbas Vali vb.) bulunmaktadır. Pek çok farklı projenin yanı sıra araştırma bursu vererek bir araştırma kurumu olarak da çalışmaktadır.

Berlin Kürdoloji Geliştirme Derneği (Berliner Gesellschaft zur Förderung der Kurdologie / BKGD) diasporada ve kendi memleketlerindeki Kürtlerle ilgili disiplinlerarası bilimsel araştırmaları geliştirmeyi amaçlayan özel bir araştırma kurumudur. Bu kurum, çoğunluğu içinde Toplum projesini başlattıkları Berlin Freier Universität'da okumuş olan genç araştırmacılar tarafından yürütülmektedir. Resmi olarak 1999 yılında kurulmuş ama 1993 yılı gibi erken bir tarihte bile geniş kapsamlı konferanslar, kongreler ve atölyeler düzenlemişlerdir. İki ana yayınları vardır: *Kürdoloji* (1997'den bu yana) ve *Kürt Çalışmaları* (2001'den bu yana) dergileri.

Bu kurumların çoğu -amaçları bilimsel araştırmanın ötesine geçtiği için- doğrudan akademik kurumlar değildir. Fakat bu kurumlar akademik yayınlar çıkaran, bilimsel toplantılar düzenleyen ve az çok Kürt meselesi çalışan araştırmacılara burs veren yegane kurumlardır. Yukarıda adı geçen üniversitelerde ise, Kürtçe kürsüsü ve hatta Kürt Çalışmaları bölümleri olsa bile, henüz bu tarz çalışmalar gerçekleştirilmemiştir. Sürekli 'Kürdoloji' ve 'Kürt çalışmaları'na (dergilerinin veya sempozyumlarının başlıklarından görüleceği üzere) değinen bu organizasyon ve merkezler, Kürtler hakkında geniş çaplı araştırma yapmayı ve bu düşünceleri yaymayı

21- Fakat bu durum, Kürtler hakkındaki çalışmalar içerisinde milliyetçi hissiyatlara (örneğin Mehrad Izady'nin düzenli yazılarında olduğu gibi) daha duyarlı olan bir eğilimi temsil ediyor olabilir.

amaçlayan Kürdoloji ve Kürt Çalışmaları bölümlerini destekleyen temel aktörlerdir. Kürtler hakkında çalışmalar yürüten tüm araştırmacıları gerek bire bir (toplantılar yoluyla) gerekse sembolik olarak (dergiler veya araştırma dizinleri yoluyla) bir araya getirmektedirler. Ayrıca yukarıda bahsedilen üniversitelerle de yakın bağlar kurmuşlardır. Dahası, yukarıda bahsedilen tüm kurumlar birbirleriyle bağlantılı çalışmaktadır: mesela, PKE (Paris Kürt Enstitüsü) Başkanı Kendal Nezan da WKE (Washington Kürt Enstitüsü) yöneticilerinden ve aynı zamanda Kürt Çalışmaları dergisinin yayın kurulu üyelerindedir. Aralarında, PKE hiç kuşkusuz alanda en geniş ağa sahip olan ve en baskın olan kurumdur; bu biçimde kurulan ve araştırma alanında en aktif olan kurumdur. Paris'te farklı konularda düzenlenen toplantılar sıklıkla birçok araştırmacıyı ağırlar. Akademik ve akademi-dışı araştırmacıları ve insan hakları savunucularını bir araya getiren diasporik bir araştırma ağı böylece ortaya çıkmıştır. Buna bakarak, bu tarz bir *Kürt Çalışmaları* alanının iyi organize edilmiş olduğunu, akademik ve akademik olmayan araştırmacı ve alanları bir araya getirdiğini görebiliyoruz. Akademik olmayan alan daha baskın çıkmaktadır çünkü akademisyenler dağılmıştır ve ayrıca üniversiteler tek bir kurum tarafından bu kadar iyi organize edilebilen aktiviteler için gerekli sayıda öğrenciyi ve gerekli miktarda parayı bir araya getirememektedir.

Bu diaspora kurumları ve Irak Kürdistanı üniversiteleri arasındaki bağ, Irak Kürdistanı'nın devletimsi bir statü ve kendi kurumlarını geliştirmesiyle kurulmaktadır. Sözü geçen bütün kurum ve vakıflar bu üniversitelerle anlaşma sağlamış durumdadır. Bölgesel Kürdistan Yönetimi'yle yakın ilişkiler içinde olan WKE, uluslararası öğrenci değişimini kolaylaştırabilmek amacıyla Irak Kürdistanı'nın bu üç üniversitesiyle beraber programlar tasarlamıştır. Berlin Kürdoloji Geliştirme Derneği, Ağustos 2002'de Duhok²², Süleymaniye ve Erbil Üniversitesi rektörleriyle buluştu ve burada hangi çalışmaların koordine edileceği, hangi kitap ve yayınların karşılıklı değiş tokuşunun yapılacağına dair bir anlaşma imzalandı. Yakın zamanda, Eylül 2006'da, PKE Erbil'de düzenlenen Dünya Birinci Kürt Çalışmaları Kongresi'nde Irak kurumlarıyla çalışma kapasitesini belli etti. Bu sempozyumlar Erbil'deki Selahattin Üniversitesi ile beraber organize edildi. Giriş konuşmasında Kendal Nezan etkinliği şöyle tanıttı: "Bu etkinlik hem önemli hem de oldukça semboliktir. Önemlidir çünkü ilk defa, çalışmalarını Kürt halkına, tarihine, kültürüne, diline ve sosyal ile politik durumuna adanmış dünya çapında birçok araştırmacı ve akademisyen burada bir araya geliyor. Ve bu sembolik bir etkinlik çünkü Kürdistanın başkenti Erbil'de gerçekleşiyor." Böyle bir etkinliğin amacı ise "Kürt Çalışmaları'nın çeşitli alanlarının envanterini çıkarmak" ve "bakış açılarını tartışıp gelecek için gerçekçi öneriler bulmaktır".²³ Etkinlik, böylelikle, Kürt Çalışmaları'nın geliştirilmesinde bir ilk adımı atıyor ve Kürtlerle ilgilenen araştırmacılar arasında bir tartışma, değiş tokuş ve dayanışma platformunu yaratıyordu.

22-Duhok Üniversitesi, bir 'Kürt Çalışmaları Merkezi' açmıştır.

23- http://www.institutkurde.org/en/conferences/kurdish_studies_erbil_2006/Presentation.html.

Kongre, gerçekten de Kürtler üzerine akademik veya akademi dışı araştırmacılar ile gazeteciler tarafından yapılan çalışmalarını ülke ülke sunuyor ve bu ülkelerdeki durum hakkında nabız tutuyordu. Disipliner veya tematik atölyeler ise söz konusu değildi.

Peki ya Türkiye? Türk aktörler bu alanın dışında kaldılar. Avesta Yayınevi'nin sahibi dışında bir Türk üniversitesinden veya Türkiye'nin Kürt kültürel merkezlerinden hiçbir kimse Erbilde bulunmadı ve konuşma yaptı. Türk akademisyenler için Irak Kürdistanı'na gidip PKE tarafından organize edilmiş bir konferansa katılmak zor gelmiş olabilir. Peki araştırmayı ana hedefleri olarak amaçlayan ve 1990'larda kurulmuş birkaç Kürt enstitüsü'nün üyeleri? Bu enstitülerinden en önemlisi 1992 yılında kurulan İstanbul Kürt Enstitüsüdür (İKE). Avrupadaki Kürt enstitüleri ve merkezleri gibi, bu enstitü de Kürt dili (Kürtçe-Türkçe ve Türkçe-Kürtçe olmak üzere iki büyük sözlük basmışlardır), Kürt tarihi veya halkı üzerine (birçok önemli) çalışmalar yapmışlardır. Ancak bu Enstitü kesinlikle bu alanın dışındadır ve yukarıda bahsedilen aktörlerle hiçbir zaman işbirliği içerisinde çalışmamıştır. Örneğin, İstanbul'da Kürt dili üzerine çalışan insanlar hiçbir zaman PKE tarafından yılda iki kez Kurmançî kelimelerini toplama amacıyla düzenlenen 'Kurmançî' toplantılarına katılmamışlardır. Alandaki bu bölünmeyi açıklamak için birkaç hipotez sunabiliriz. Bunların en önemlisi politik görüşlerin uyumsuzluğunun işbirliğini zorlaştırması olabilir. Bir diğer hipotez de belli enstitülerin vizyonları ve çalışmaları güçlü bir biçimde milliyetçi duyguları yansıttığı için, üretilen çalışmalara atfedilen 'bilimsellik' derecesidir. Böylelikle, bu alanın katı bir biçimde birleşemediği ve birçok konuda anlaşmazlık çıktığı görülmektedir: bu alana kim, ne tarz işlerle dâhil olabilir? Kürt Çalışmaları nedir? PKE gibi enstitülerin en ünlü araştırmacıları toplamayı başardığını ve böylelikle bugün Enstitü'nün bilimsel aktivitelerine katılmaktan kaçınmanın zor olduğunu görmek mümkündür. Bu durum Enstitü'nün Kürt Çalışmaları'na dair bilimsel bir vizyonu sahiplendiğini ve en azından bu konuda milliyetçi görüşleri beslememek konusunda dikkatli olduğu anlamına geliyor. Yani, Kürt Çalışmaları alanı önde gelen enstitülerle (PKE ile birkaç üniversite) ve biraz daha kıyıda köşede kalmış enstitülerle (WKE veya BKGD) somut bir şekilde inşa edilmiştir. Kürt Çalışmaları'nı geliştirmeyi hedeflediklerini iddia etmelerine rağmen, diğer enstitüler (İKE gibi) görünmez kılınmış ve Kürt Çalışmaları'nın bilimsel sahasından uzak kalmışlardır. İlk grupla hiçbir bağlantı kurmamaktadırlar.

Kürdoloji, ilk olarak SSCB ve Rusya'da Şark Çalışmaları'nda disiplinlerarası bir araştırma sahası olarak ortaya çıkmıştır. 20. yüzyıl boyunca SSCB'de, kendinden önce ortaya çıkan İnanoloji ve Türkoloji gibi²⁴ özerk bir alan olarak gelişme göstermiş-

24- Kürdoloji (Türkoloji ya da İnanoloji gibi) disiplinlerarası olarak adlandırılıyor olsa bile, Kürdoloji'nin tek başına bir disiplin oluşturduğu da iddia edilmektedir. Bkz.

http://www.institutkurde.org/en/conferences/kurdish_studies_irbil_2006/Presentation.html.

tır. Kürt Çalışmaları'nın özel bölümleri Leningrad ve Erivanda, Paris'te ve de bugün Exeter'de mevcuttur. Bugün bu üniversite bölümleri az çok yoğun bir biçimde ve az çok kaynaklara sahip olarak çalışmaktadır. Hepsi akademi dışı Kürt araştırma enstitüleri ile bağlantılıdır.²⁵ Bunlar alanı bir araya getirip, bugün Irak Kürdistanı'nda olduğu gibi, mümkün olduğu zaman Kürt topraklarına açılırlar. Böyle bir araştırma alanının nesnesi öncelikle dil, edebiyattır - gerçekten de dil üzerine çalışmalar Erbilde Birinci Dünya Kongresi'nin açılışını yapmış ve Kürtler üzerine çalışmalar ilk olarak dillerinin çalışmasıyla başlamıştır- ve Kürtlerin incelendiği her türlü disiplindir. Nesne Kürt halkıdır. Bu araştırma alanı disiplinler veya ulusal alanları ayrı ayrı ya da beraber keser (Bozarslan 2006). Bu alan açık bir şekilde üniversite araştırma alanının ötesine de geçer. Bu alan bir taraftan Kürdistan'ın dışında, Avrupa'da veya Amerika'da yer alan akademik olmayan enstitüler tarafından yönlendirilir ve bağımsız araştırmacılar, gazeteciler ile yazarları içerir. Diğer taraftan Kürtler hakkında bilimsel araştırmaları geliştirme amacı bazen katı bilimsel sınırların ötesine geçer. Bu çerçevede, akademik araştırmacıların görevi belirsiz ve çok katmanlıdır. Kendal Nezan akademik çalışmaları şöyle tanımlamaktadır: "Kürtlerle ilgilenmeyi, onları tanıtmayı, onlar hakkında resmi devlet yalanlarını ifşa etmeyi seçerek, zor bir bağlamda bilimin hümanist geleneğine ... katkıda bulunduğunuz"²⁶ Kürtler üzerine araştırma yapanlar, resmi ideolojiye ve Kürtleri yok sayan devlet ilkelerine karşı çıkar gibi görülür ve Kürtlerin varlığında direterek çok şey yaparlar. Bu araştırmacılar sadece varlıklarıyla politik bir rol oynarlar.

Kürt siyaseti ve bilginin riski: Kürdoloji'nin önemi

Kürdoloji diye adlandırdığımız bu kavrama Kürt milliyetçileri ve aktivist çevreleri tarafından da büyük önem verilmektedir. Vanlı'nın tanımı şöyledir: "Kürdoloji'yi Kürtler, tarihleri, dilleri, ülkeleri, sosyal ve ekonomik yapıları, ulusal hareketleri üzerine yapılan ve açık bir şekilde bilimsel garanti sunan tüm çalışmalar şeklinde tanımlayabiliriz. Bu yüzden, devlet ideolojilerinin ürünü olarak ortaya çıkmış karalayıcı veya sözde bilimsel çalışmaları Kürdoloji kavramına dâhil etmemiz mümkün değildir" (Vanly 1970: 21). Kürdoloji'nin ise, apaçık bir anakronizm ile, 18. yüzyılın sonlarında ortaya çıktığı varsayılmaktadır (Rohat 1987, Blau 1983). Rohat tarafından belirtilen ve sık sık gönderme yapılan tarih, Roma'da 1787 yılında Maurizio Garzoni'nin Kürt dilbilgisi ve kelime hazinesi üzerine yayınladığı eseriyle örtüşür. Bu yazar 'Kürdoloji'nin babası' olarak adlandırılır. Kürdoloji'nin ortaya çıkış tarihinin bu biçimde belirlenmesinin riski nedir? Bu, Kürtlerin ve araştırmacıların Kürdoloji'ye olan ilgisinin ne kadar eskiye dayandığını gösterdiğinden,

25- Burada sadece Batı'da değil, Türkiye'de de önemli bir araştırma üreticisi olan STK'ları da anmamız gerekir. Uzun bir zamandır, yalnızca STK'lar alana -zor koşullarda- gidip gözlem yapmış, veri toplayıp bunları yayınlamıştır; akademi de Batı'da bu verileri ve kaynakları kullanmıştır. Bilgi üretiminin önemli bir aktörü olarak STK'ları unutmamak gerekmektedir.

26- http://www.institutkurde.org/en/conferences/kurdish_studies_irbil_2006/Presentation.html.

bariz bir şekilde tarihyazımı ile alakalı bir sorundur. Kürdoloji ya da Kürdolog terimleri, Kürtler üzerine araştırma yapan tüm akademik araştırmacıları belirtmek üzere bugün Türkiye’de yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Kürtlerin etnik adına atıfta bulunan terim, özel bir disiplinin nesnesi olan farklı bir insan grubunun varlığını vurgular. Muhakkak ki, Avrupa’da yapılan çalışmalar, kendi çalışmalarına meşruluk sağlamak ve politik talepleri beslemek için Kürtçü hareket açısından çok önemlidir. Böylelikle Kürt milliyetçiliğinin ilk adımlarından beri, Avrupa’da Kürtler üzerine yayın çıkarmanın önemini altı çizilmiştir.²⁷ Aynı süreç, Türk milliyetçiliğinde de ortaya çıkmış ve incelenmiştir. Copeaux, bu durumu şöyle belirtir: “Sadece belirleyici dürtüyü sağlamakla kalmayan, ayrıca Türk tarihyazımı söyleminin de üzerine kurulu olduğu otorite Batı Şarkiyatçılığıdır.” (Copeaux 1997: 72-73). Kürtçenin ilk yazılı ürünlerinde gördüğümüz gibi genellikle kullanılan Avrupalı kaynakça ve alıntılar, metinlere objektif bir ton vermek için kullanılmaktadır. Bu boyut, Dr. Bletch’in çalışmalarından beri oldukça çarpıcı olmuştur: “Kürtlere gelince, biz onları kendi başımıza temsil edemeyiz; bu işi, Kürtleri ve Kürdistan’ı en iyi şekilde çalışmış, en iyi şekilde bilen Avrupalı Şarkiyatçı elit yazarlara bırakırız.” (Bletch 1930: 3). Bütün tartışılan kimlik, azınlık hareketlerinde veya milliyetçi hareketlerde olduğu gibi, dışarıdaki –bu yüzden de bilimsel ve tarafsız farz edilen- akademik ses “üretmiş söylemlere meşruiyet” verirken ve hatta bunların detaylandırılmasına katkıda bulunurken oldukça büyük bir nüfuza sahip olmaktadır (Massicard 2002). Dışsal söylemler, ortaya çıktıkları ülkelerin akademik çevreleri Kürtlerin Kürtler olarak varlığını tanımadığı için, çok daha önemlidir. Şimdi ise Kürtler ve Kürdistan hakkında özel olarak Türkiye sınırları içinde üretilen araştırmalara yoğunlaşacağız.

II. Kürtler ve Kürdistan üzerine Çalışmalar: Türkiye’de bir Tabu mu?

Buradaki amacımız Türkiye’deki akademi ya da entelektüellerin - henüz üretilmemiş olan- sosyolojisini üretmek değil. Çok az çalışma Türk üniversiteleri ve onların iktidar ilişkilerine değinir; ancak, Ali Arslan’ın (2004) çalışmalarından, Birikim (2001)’in özel sayılarındaki makalelerden ve Toplum ve Bilim’in (2003) Türk üniversiteleri üzerine yaptığı çalışmalardan bahsedebiliriz. Milliyetçilik – ve onun bilim, dolayısıyla eğitim ve akademik camia ile kurduğu ilişkiler- üzerine yapılmış oldukça iyi araştırmalar mevcuttur (Copeaux 1997; Taşkın 2001). Bu çalışmalar, üniversitenin, diğer Türk eğitim kurumları gibi, iyi vatandaşlar yetiştirme, milli kültürü ve hatta milliyetçiliği yayma amaçlarını güden bir organ olduğunu savu-

27- Jîn dergisi, bilginin yayılması amacıyla bir araya gelen grubun bildirgesini 1919 yılında yayınlamıştır. Bu bildirge, Kürtler hakkındaki Avrupalı çalışmalarının çevrilmesine vurgu yapmıştır. Bkz. Jîn 10, Şubat 1919, M. E. Bozarlan tarafından hazırlanan yeni basım (1985: 493).

nur (Copeaux 1997: 83; Arslan 2004: 58-159). Özellikle 1980 Darbesi'nden²⁸ beri bu kurumların hiçbir özerkliğinin kalmamış olmasını akılda tutmak gerekmektedir. 1981'de çıkarılan yüksek eğitimle ilgili 2547 sayılı kanun üniversitelerin hedeflerini şöyle belirtir: Atatürk inkılapları ve ilkeleri doğrultusunda Atatürk milliyetçiliğine bağlılık; Türk milletinin milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerleri ile uyumluluk; toplum yararını kişisel çıkarının üstünde tutmak; aile, ülke ve millet sevgisi ile dolu olmak. 1980'lerde, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi isimli zorunlu dersler başladı. İsmail Beşikçi'nin Bilim Yöntemi'nde (1991) belirttiği gibi, düşünme ve ifade özgürlüğü olmaksızın, milliyetçilik süzgecinden geçirilen akademik bilim, dogma olmanın ötesine geçemez.

Cumhuriyet üniversitelerinin kuruluşundan beri bilim, ideolojik amaçlara hizmet etmiş ve akademik çalışmalar ideolojik ürünler haline gelmiştir. 1933 yılında kurulmasından kısa bir süre sonra, ilk Cumhuriyet üniversitesi olan İstanbul Üniversitesi ile öğretim üyeleri yeni doğmuş Türk cumhuriyeti ve ulusunun yerini sağlamlaştırma ve bunun temelini oluşturan ideolojiyi yaygınlaştırmada önemli bir rol üstlenmiştir. 1935-1945 yılları arasında Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nden profesörlerin de katılımıyla bir dizi konferans hem İstanbul Üniversitesi'nde hem de Türkiye'nin dört bir yanındaki Halk Evleri'nde gerçekleşti. Bu konferansların ana fikri, Biriz Berksöy (2000)'in da belirttiği gibi, tek parti-Cumhuriyetçi Halk Partisi- iktidarının ideolojik çıkarlarıyla ve politikalarla aynı doğrultuydu. Fakültele "Türk ulusunun ve Türk Cumhuriyeti'nin yüksek çıkarlarının tüm üniversite profesörlüklerine hakim olduğu" ve beşeri bilimler alanında yapılan bilimsel çalışmaların Türk tarihi ve Türkçe konuşan topluluklarının ürünleri tarafından 'aydınlatılması' gerektiği sık sık hatırlatıldı.²⁹ Kemalizm fikrini aşlamak için yaratılmış bu kurumlar, Türkleri bütün büyük medeniyetlerin atası olarak tanıtan Türk Tarih Tezi'nin ve Güneş Dil Teorisi'nin destekçisiydi. Bu akademi tarafından üretilen bir 'bilimsel teorinin' devlet ideolojisi tarafından ilk defa sahiplenilmesiydi.³⁰ Sonrasında, Türk-İslam Sentezi ve Kürtlerin Türklüğünü vurgulayan tüm diğer teoriler ortaya çıkacaktı.

28 - Tuncay (1983) üniversite ve üniversite kadrosunun 1909'dan 1946'a kadar kontrol altında tutulduğunu ve 1981'de Yüksek Öğretim Kurulu'nun (YÖK) kuruluşu ile bunun daha da arttığını belirtmektedir. 1980 Darbesi, akademik kurumunun yeniden merkezleştirilmesini ve çalışmalarının (Türk-İslam Sentezi ile) yeniden tanımlanarak resmi ideoloji ile katı bir biçimde uyumlaştırılmasını beraberinde getirdi. YÖK, Türkiye'de bütün üniversiteleri yönetme yetkisi ve sorumluluğuna kavuştu. Ayrıca, aydınlanma, Batılılaşma ve modernleşme misyonuyla taşrada üniversiteler açıldı (Aktay 2001: 94). YÖK, fakültelerin ve fakültelerin içindeki bölümlerin kurulmasına onay vermektedir. YÖK, dekanların ve öğretim üyelerinin atanmasıyla sorumluyken Cumhurbaşkanı her üniversitenin rektörünü atamaktadır (1982 Anayasası ile beraber seçimler yasaklanmıştır). 1982 yılından beri 20 defa değişikliğe uğrayan olan YÖK, araştırmada ve öğretimde akademik özgürlüğün eksikliği ve rektörler ile dekanların -öğretim üyeleri tarafından değil- kendisi tarafından atanması açısından sıklıkla eleştirilmektedir.

29- Üniversite rektörü Cemil Birsal'ın 1936-37 Üniversite Konferansları için açılış konuşması. Aktaran Berksöy (2000: 41-53).

30- Bu Tezler için bkz. Eranlı-Behar (1992) ve Copeaux (1997); Tezler'in Kürt meselesi ile ilişkisi için bkz. Beşikçi Bu Tezler için bkz. Eranlı-Behar (1992) ve Copeaux (1997); Tezler'in Kürt meselesi ile ilişkisi için bkz. Beşikçi (1977).

Bu kısımda Kürtler ve Kürdistan üzerine yapılan Türkçe çalışmalardan bahsedeceğiz. İlk olarak, 'Kürtler' hakkındaki ana akım çalışmalara yer vereceğiz. Bu çalışmalar iki taraflıdır: bir taraftan, bu insanların varlığını 'Kürt' etnik teriminin kullanımının geçersizliğini 'kanıtlayarak' inkâr ederler; diğer yandan ise böylece damgalanmış belli bir topluluğu kontrol etmeyi amaçlarlar. Tabunun etnisiteyi ile ilgili olduğunu gösterdikten sonra, etnik boyutları hesaba katmadan Kürt ve Kürt bölgesini çalışmanın mümkün olup olmadığını ele alacağız. Bu artzamanlı (diachronic) sunumdan sonra, üniversitelerde -kıyıda köşede kalsa da- yapılan yeni çalışmaların da içinde bulunduğu güncel bağlamı ve çalışmaların kendilerini inceleyeceğiz.

Bir tabu olarak etnik boyut

Mesut Yeğen 1920'lerin ortalarından 1980'lerin sonlarına kadar, Türk devletinin, Kürtlerin varlığını yok sayarken, Kürt sorunu üzerine düşünmek, konuşmak ve yorum yapmak zorunda kaldığını ifade ediyor. Bu yüzden Kürt sorunu dikkate alan birçok metin üretilmiştir (Yeğen 1996: 216). Yeğen, Foucault'nun Bilginin Arkeolojisi adlı kitabından yola çıkarak, Türk devlet söyleminin var olan ve etkileşim içinde bulunan laiklik, batılılaşma, milliyetçilik ve merkezileşme söylemlerinin oluşturduğu gönderimler sisteminin içinde kaldığını ifade ediyor. Kürt sorunu zaman içinde 'hilafet ve saltanatı canlandırma hevesi', 'modernlik-öncesi toplumsallıkların direnci: aşiret ve eşkiya' ve son olarak 'bölgesel geri kalmışlık' olarak yeniden inşa edilmiştir (Yeğen 1996:226). Bu söylemsel üretim aynı zamanda Türk akademik alanının içinde ve sınırlarında Kürtler hakkındaki bilginin şekillenmesine inkâr edilemeyecek bir şekilde katkıda bulunmuştur. Zaman içinde farklı biçimlerde birleşmiş olabilen bu söylem katmanların ortak noktası Kürt sorununun etno-politik mahiyeti hakkında sessiz kalmalarıdır (Yeğen 1996).

Ötekiliği ve Çatışmayı İnkâr Etmek

Birçok çalışma, yalnızca etnik ve çatışmalı boyutları gizlemek bir yana, Türkiye'de böyle bir grubun varlığını inkâr etmeyi amaçlamıştır. Geniş bir referans sistemi kullanan bilimsel tarih ve dilbilim çalışmaları, Kürtlerin Türk olduğu ve dillerinin de Türkçe bir versiyon olduğu sonucuna varmıştır. Bu tarz çalışmalar akademisyenler ve aynı zamanda gazeteciler veya mühendisler tarafından Cumhuriyet döneminin başlangıcında başlamış ve 1990'lara kadar devam etmiştir. Türkiye tarihi üzerine yapılan yeni araştırmalar ise Osmanlı İmparatorluğu ile Türkiye Cumhuriyeti arasında bir devamlılık olduğunu iddia etmektedir (Zürcher 1998). Fuat Dündar (2006b) ise aynı zamanda Kürtlerin Türklüğü teorisinin İttihat ve Terakki Hükümeti altında geliştirilmeye başladığını ifade ediyor.

Kadri Kemal Kop'un çalışmaları (1935, 1938) cumhuriyetin ilk döneminin tipik örneğidir. Bugün, Hacettepe Üniversitesi'nde profesör, (1999 yılında seçilen) eski MHP milletvekili ve partinin (1997'de seçilen) yönetim üyesi tarihçi Abdülhaluk

Çay, özellikle Newroz bayramının Türk kökenini vurgulamasıyla tanınmaktadır (Çay, 1985).³¹ Çay ve çalışmaları 1980'lerde Kürtler üzerindeki ana akım akademisyenin tipik bir örneğidir. Bu politik duruş iktidara yakın akademisyenler tarafından temsil edilmiştir. Buna göre, Türkiye'de hiç Kürt olmadığı için ne bir Kürt meselesi ne de bir Kürt sorunu vardı. Türkiye'yi ilgilendiren tek konu eşkiyalık meselesi ve akabinde ülkeyi bölmek amaçlı büyük ölçüde Batılı emperyalistler ve sosyalist Rusya öncülüğündeki PKK'nın, terörün ve bölücülüğün artan önemi idi. Stratejisi Türkiye'nin doğusunda yaşayan vatandaşları Türk değil de Kürt olduklarına ikna etmek olan ayrılıkçılar 'Kürtçü' olarak adlandırıldılar.³² O halde araştırmacının rolü ayrılıkçıların iddialarının aksine Kürtlerin gerçek Türkler olduklarını bilimsel olarak göstermekti. Aralarında önemli akademisyenler de olan bu araştırmacılar, farklı konularda ve Kürt sorununda bu resmi ideolojiyi hem beslemekte hem de korumaktadırlar. Bunları Taşkın'ın da belirttiği gibi "misyoner entelektüeller" olarak adlandırabiliriz (Taşkın 2001b). Bu misyonerlerin yaptığı görev ise onlara devlet tarafından verilmiştir. Kürt sorunuyla ilgili ilk somut örnek 1961 tarihine dayanır. Bu sırada Irak'taki Barzani hareketi çok güçlüydü ve ulusal ile tikelci (particularist) söylemlere gitgide daha açık olan ve kendilerini kurumlarda ve daha sonra siyasi partilerde örgütleyecek olan Kürtleri çok etkiliyordu. Türk devleti bu sırada Kürtlerin inkârını yayma ve geliştirmeyi oldukça önemli buldu. Bu görev açık bir şekilde bilim ve adamlarına verdi. Önsözü General Cemal Gürsel tarafından yazılan M. Şerif Fırat'ın Doğu İlleri ve Varto Tarihi (1961) adlı eserinin yeni basımına bakmak bu sebeple ilginç olacaktır. Zamanının cumhurbaşkanı olan generale göre, Kürtlerin 'dağ Türkler' olduğunu bilimsel kanıtlarla tekrar tekrar araştırmak gerekir. Bunun göz ardı edilmemesi için hiçbir sebebe müsaade etmemek gerekir. Bilimsel kanıtlar getiren bilimsel çalışmalar yardımcı olacaktır (Gürsel tarafından yazılan önsöz, Fırat 1961:3). Bu kitap üniversite profesörlerine, asistanlara, öğrenci örgütlerine ve hatta gazetecilere, yazarlara ve okul kütüphane görevlilerine bile ücretsiz dağıtılmıştır (Beşikçi 1990a:80-1).

Kürtlerin Türklüğünü kanıtlama iddiasında olan bu çalışmaların bir kısmı akademisyenler tarafından yazılmıştır. Ancak, Ermeni çalışmalarının aksine Türk üniversitelerinde Kürt Çalışmaları'na tahsis edilmiş hiçbir bölüm bulunmaz.³³ Ayrıca, birkaç üniversiteden birkaç yayın hariç (Erciyes Üniversitesi Yayınları gibi) Kürtler hakkında çalışma yapan akademisyenler tarafından üretilen kitaplar daha çok Boğaziçi Yayınları

31- Yazara göre Nevruz, dış güçlerin ve bölücülerin el koymak istediği Türk geleneklerinden biridir. Araştırmacı olarak onun görevi, Türk medeniyetinin tehlike altında olan unsurlarını açığa çıkarmaktır. Yazara göre, Nevruz yeni yılı kutlamak ve Türklerin Ergenekon'dan çıkışını anmak için bütün Türk dünyasında kutlanmaktadır.

32- İlhan Akbulut, 1988 yılında İstanbul Üniversitesi'nde kabul edilen ve 1990'da Boğaziçi Yayınları tarafından basılan doktora tezinde Kürtçü'yü şöyle tanımlamaktadır: "kendini Kürt olarak adlandıran, Kürt kültürünün propagandasını yaparak ve Kürt bağımsızlığı için çalışarak Kürt devleti kurmak isteyen kişi" (Akbulut 1990: 35).

33- Kürt meselesinde olduğu gibi, Ermeni meselesi de Türk resmi söyleminde Batı tarafından yaratılan terörizm sorunu olarak tanımlanmaktadır. Burada sık sık Birinci Dünya Savaşı'nda Ermenilerin Türk katliamlarına vurgu yapılır.

isimli radikal-sağ yayınevi³⁴ veya Türk Kültür Araştırma Enstitüsü yayınevinde basılmıştır. Cemal Gürsel'in kendisi tarafından yönetilen bu 'para-üniversite kuruluşu' bu bilimsel çalışmaların gelişmesi ve yayılmasında büyük rol oynamıştır.

Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü (TKAE) başlangıçta Dışişleri Bakanlığı altında, Cumhurbaşkanlığı Cemal Gürsel'in koruması altında 1961 yılında kuruldu. (Taşkın 2001b: 208). Bu "gayri resmi bir kuruluş"tu (Copeaux 1997: 95) ancak devlet tarafından destekleniyordu ve kamu çıkarını gözetilen bir enstitü olarak 1968'de resmi bir şekilde tanınmıştı. Bu enstitü üç dergi yayınladı: *Cultura Turcica*, *Türk Kültürü* (1962'den beri), *Türk Kültürü Araştırmaları* (1964'den beri). Ayrıca bu enstitü gerek Türkiye'deki gerekse yurtdışındaki Türk kültürü ve tarihiyle ilgili kitaplar yayınlamıştır – gerçekten de enstitü Pantürkizm fikrine oldukça fazla eğitim göstermiştir. (Landau 1995).

Enstitü imzalı (İbrahim Kafesoğlu yönetimindeki) ilk Türk Kültürü başyazısı, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü'nün amacını belirtir. Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, "tarih, etnografya, dil, sanat, toplumsal problemler, felsefe, coğrafya ve ekonomi gibi geniş alanları içererek bir bütün olarak Türk dünyası hakkında akademik araştırmak yapmak ve Türkler hakkındaki bilgiyi Türk ulusunu ve ulusal ideallerini güçlendirmek adına geliştirmek" için kurulmuştur (Landau, 1995: 162-3; *Türk Kültürü* 1, 1962). Enstitü bilimsel bir kurumdu ve üyeleri ile dergi yazarları seçkin akademisyenlerden oluşuyordu. Türk Kültürü yazarlarının en sık tekrarladığı temalardan biri, Taşkın'ın da belirttiği gibi (2001b: 181), "ilmin süblimleşmesi"ydi (sublimation of knowledge). (Kafesoğlu 1968: 274-277). Landau bilimsel standartların büyük ölçüde korunmasına rağmen konular ve yazarların derginin politik amacının etkisi altına girdiğini eklemektedir (1995: 163). Enstitü tarafından üretilen söylemler milliyetçi-ilmici idi veya ilmi olandan beslenen bir milliyetçiliğe sahipti. Taşkın da "ilmici milliyetçilik"ten bahsetmektedir (2001a: 75). Gerçekten de Copeaux'nun da belirttiği gibi dergi sadece kültürel değil, aynı zamanda bilimseldi. Dergi Türk-İslam sentezi, pantürkizm ideolojisi ve antikomünist³⁵ görüşlerin yayılmasında (hatta inşasında) önemli bir rol oynadı. Landau'yu takip ederek TKAE'nin "Türkçü ve milliyetçi bir kurum" olduğunu söyleyebiliriz (Landau 1995: 162). Yine, Landau'nun kelimelerini kısmen modifiye ederek, Türk Kültürü'nün ilmin ve milliyetçiliğin kombinasyonunun³⁶ muhtemelen en iyi örneklerinden biri olduğu söylenebilir. Bu bilim insanları, sadece resmi ideolojiyi yaymaktan öte, onun şekillendirilme süreçlerine de dâhil oldular. Üretilen fikirler daha sonra geniş ölçüde radikal sağ partiler ve devlet (1980'deki askeri yönetimin Türk İslam

34- MHP gibi radikal sağ partiler bünyelerinde akademisyenlerin olmasını önemli görmekteyler. Özçınar Zekai, "MHP'li Milletvekillerini Bakanlık Heyecanı Sardı", *Zaman*, 01.01.2002.

35- Sosyalist/Marksist düşünürler, bu düşünürler tarafından 'anti-bilimsellik' ile suçlandı.

36- Landau'nun orijinal ifadesi şu şekildedir: "İlimli pantürkizm ile bilimselliğin kombinasyonunun en iyi örneği" (Landau 1995: 162).

Sentezi'nin benimsemesi ile gösterildiği üzere)³⁷ tarafından benimsendiler. Bilimsel yöntemler kullanarak resmi ideolojinin her türlü saldırıdan (1980'lerde büyüyen Kürt isyanıyla daha da önem kazanan) korunması için onun bekçisi oldular. TKAE, Kürtler hakkında üretilen resmi söylemlerin üretilmesine, güçlenmesine ve yayılmasına güçlü bir biçimde katkıda bulundu. İlk olarak 1930'da yayımlanan ve bu konuda resmi ideolojiyi temsil eden çalışmalar politik kriz esnasında, başta 1960'lar ve 1980'ler olmak üzere, tekrar basıldı. 1980 askeri darbesinden sonra TKAE, Kürtlerin var olmadığını iddia eden birçok küçük kitap yayınlamaya başladı. Peter A. Andrews'e göre (1989: 36) Enstitü 1982 ile 1984 arasında bu tarz 15 başlık yayımladı; *Türk Kültürü* bu süre içerisinde 'Kürtler' hakkında çok sayıda makale yayımladı. Abdülhaluk Çay ve Tuncer Gülensoy gibi akademisyenler tarafından üretilen ve Türk Kültürü ile TKAE tarafından yayımlanan bütün bu tezler büyük bir meşruiyete sahipti;³⁸ üniversiteler içerisinde tasfiyelerin güçlü olduğu bir dönemde³⁹ bunları yazanlar iyi birer akademik konuma sahip oldular.

Akademide üretilen araştırmalar, genellikle uygulanabilir bilgiyi üretmeye odaklandılar; gerçekten de resmi ideolojiyi desteklemek ve (nüfus, modernleşme, kalkınma ve bölgesel entegrasyonda somutlaşan) devlet müdahalesini hazırlamak için bölge ve nüfus üzerine çeşitli bilgiler ürettiler. Türkiye'deki bilimsel söylemin siyasi anlamı rahatlıkla gözlemlenebilir fakat aslında bu bilimsel söylem daha geniş kolonyal (Said, 1980) bilgi üretiminin ve Sovyet bilgisinin olduğu kadar (Roy 1997), "katı siyasi işlevi olan ve iktidar tarafından manipüle edilen" etnografik ve antropoloji araştırmaların bir parçasıdır (Donegami 2006: 13, ayrıca bkz. Said 1980). Yukarıda bahsedilen Rus Kürdolojisi ve bu sayımızdaki Jordi Tejel ve Fuat Dündar makaleleri, etnoloji ve bilimin devletler tarafından (Doğu Akdenizde Fransız mandası altında ve Osmanlı Devleti'nde) kullanımının karşılaştırılabilir bir görünümünü sunmaktadır. Doğu Akdeniz örneğinde 'Kürdolog' Kürtleri, onları tanımak ve kontrol etmek amacıyla araştırdı; Kürt milliyetçileri ile yakın bir ilişki içerisinde özgün Kürt ulusal kimliğinin inşasında (Tejel 2006) yer aldı; öte yandan İttihatçı etnolog ve sosyologlar, Kürtleri entegre etmek ve aynılaştırmak için benzer şekilde algılanan belirli bir nüfus üzerine çalışmıştır (Dündar 2006a).

37- TKAE üyeleri ve yakın ilişkileri, Türk-İslam Sentezi'ni yaratılmasında önemli bir rol oynayan Aydınlar Ocağı'nda buluşmaktaydı.

38- Suat İlhan, 1982 Anayasası ile birlikte kurulan AKDYYK'nın (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu) başkanı, askeri aygıtın da bir üyesiydi. İlhan, sürekli bu çalışmalara gönderme yaptı. İlhan, şöyle yazmıştı: "Profesör Abdülhaluk Çay ve Tuncer Gülensoy'un eserlerini okumadan Kürtçe hakkında fikir yürütmek hatalı olur. Türk Tarih Kurumu'nun başkanı Prof. Yusuf Halacoğlu tarafından yürütülen bu çalışmalar ilginç sonuçlar üretmektedir. Bilimsel çalışmalar Kürtleri Türklere yakınlaştırmaktadır". Taşkın 2001b: 365; yazar İlhan'dan alıntı vermektedir (İlhan 1999: 289).

39- Eğer tasfiyeler Türk üniversitelerinin tarihinde tekrarlanan bir olgu ise, en büyüğü 1980 Darbesi'nden sonra gerçekleşti: 1983'te geçen 1402 sayılı yasaya göre hazırlanan tasfiyelerle binlerce kamu personeli üniversitelerden ayrılmak zorunda kaldı. Sol görüşlü çalışanlar dışlandı ve devlet ideolojisine çok yakın olan sağ görüşlü çalışanlar ile değiştirildi. Zafer Toprak'ın altını çizdiği gibi: "1980 Askeri Müdahalesi üniversiteye karşıydı, oysa 1960 üniversite içindi. Akademisyenler onunla işbirliği içindeydi. 1980 Darbesi'nin ilk hedefi üniversiteydi. 1980 Darbesi'ni destekleyen hiçbir entelektüel yoktur" (Monceau 2005: 115).

Kontrol etmek ve entegre etmek için bilgi: ötekiliğin paradoksal kabulü

Fuat Dündar'ın gösterdiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler ve Kürt aşiretleri üzerine ilk çalışmalar hayli pratik sebeplere dayanıyordu: çalışmalar nüfusu entegre ve hatta asimile etmeyi amaçlıyordu (2006b, 2006a). Bu durum, cumhuriyet döneminde devam etti: uzmanlar, nüfusun toplumsal örgütlenmesi, etnik ve ırksal karakteristikleri hakkında raporlar üretmek için Doğu'ya yollandı. Bu, 1920'lerdeki Doğu'nun Reformu planlarında da görüldüğü gibi somut devlet müdahalesine yol açtı. (Bayrak 1993). Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunda ve 1909'dan sonra, sosyolog Ziya Gökalp Diyarbakır ilinde önemli çalışmalar yürüttü. Gökalp 'tedavi' bulunması için 'teşhis'in yapılması gerektiğinin altını çizdi. (Dündar 2006b: 362). 1913 Darbesinden kısa zaman sonra, Talat Paşa Gökalp'i bilinmeyen toprak Anadolu'nu keşfedilmesi için bilimsel kuvvetleri seferber etmekle sorumlu kıldı (Dündar 2006b). Gökalp, bu zamana kadar asimilasyonun sadece şehirlerde gerçekleştiğinin altını çizmişti. O zamanlarda, ulusal birlik için zorunlu bir basamak göçebe aşiretlerin yerleşik hale getirilmesiydi. Geri kalmışlığın sembolleri olarak çok açık bir biçimde damgalanmış olan Doğulu ve Güneydoğulu (göçebe) aşiretler hakkındaki çalışmalar, daha sonra özellikle Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) çerçevesinde devam etti. Bu çalışmalar devletin bölgede yatırımlarını ve müdahalesini hazırlamak için yürütüldü.

Akademisyenler tarafından, devletin yararı için üretilen uzman çalışmalarının daha günümüze ait bir örneği, 1980'lerdeki GAP'ın Master Planı'nın hazırlanışı bağlamında yapılanlardır. Bu planla birlikte 1989'da GAP bölgesel kalkınma projesi haline gelmiştir. GAP'ın bölgesel kalkınma projesine dönüşümü, bölgenin sadece sosyal değil, ekonomik yapısını da kalkındırmayı, modernleştirmeyi ve dönüştürmeyi amaçladığı için, bölgede sosyal bilimler araştırmalarının (ve saha çalışmasının) önemli bir adımı oldu. Çeşitli üniversite çalışanları, GAP'ın yönetildiği direktörlük hükmünde, GAP yönetimi ya da Devlet Planlama Teşkilatı tarafından doğrudan işe alındı. Bunun iyi bir örneği sosyolog Ahmet Özer'dir. Özer, 1995 yılında sosyolojiden doktora derecesini "GAP'ın Sosyo-ekonomik, Kültürel ve Politik Boyutları" adındaki tezi ile Hacettepe Üniversitesi'nde aldı. Aynı zamanda, sosyolog olarak, GAP bölgesinde GAP ve DPT için saha çalışması yürüttü. Urfâdaki saha çalışmasından iki yıl sonra yazdığı kitabında bölgenin ekonomik ve sosyal yapısını tanımlamaktadır. Ana sonuç ise, yapının geleneksel olduğu, modernleştirilmek zorunda olduğu ve modernleşeceği. (Özer 1994: 88-89). GAP ise güçlü bir teşvik olacaktır. Ekonomik sektörü modernize ederek, (aşiretsel ve paternalist olarak karakterize edilen) sosyal olanı dönüştürecektir. Aşiret meselesi 'çözülecek' bir sorundur. (Özer 1994: 150). GAP Master Planı ise yazarın sonucuna çok yakındır ve aynı projelerle beraber bir sosyal değişim önermektedir.⁴⁰

40- GAP'ın amaçları için bkz. <http://www.gap.gov.tr/gap-action-plan/southeastern-anatolia-project-action-plan/objectives-and-targets>.

Benzer çalışmalarda ise etnisite sorununa hiçbir zaman değinilmemiştir. Çatışma meselesi sadece kısaca bahsedilir; onu çözmek bölgenin kalkınmasının ve modernleşmesinin koşullardan biridir.

GAP'ın çerçevesi içinde yürütülen araştırmanın başka bir adımı 1990'ların başında başlamıştır. Bu çalışmalar GAP'ın Bölge Kalkınma İdaresi tarafından yürütüldü ve anketlerin sonuçları bir Sosyal Eylem Planı'nın hazırlanması için kullanıldı. Ayrıca, geliştirilecek projeler için de bir çerçeve çizildi. (Özok-Gündoğan 2005: 99). Araştırmacılar ve hatta üniversiteler ekonomi, çevrebilim, agronomide olduğu gibi, sosyoloji ve etnoloji bölümlerinde de GAP bölgesi üzerinde yakın bir işbirliği içinde çalıştı. Üniversitelerde GAP üzerine çalışan kurumlar kuruldu: Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nin GAP Araştırma ve Uygulama Merkezi Ankara'da kuruldu ve Dicle Üniversitesi'nin GAP Araştırma ve Uygulama Merkezi 1990'da Diyarbakır'da kuruldu.⁴¹ İsimlerinin de öne sürdüğü gibi, bu merkezlerin sadece bilimsel değil, aynı zamanda pratik işlevleri de vardı. Ankara'da GAP ile ilgili olan konular hakkında dersler verilmekte ve konferanslar yapılmaktadır; ayrıca öğrenciler bu konularda yüksek lisansa ve doktora teşvik edilir. Ankara Merkezi aynı zamanda direktif veren devlet kurumlarıyla yakın ilişki halinde çalışmaktadır. Merkez ayrıca projelerin yürütüleceği yöntemler hakkında da düşünmek zorunda. Özok-Gündoğan GAP'ın resmi internet sayfasından alıntılarla şöyle belirtmektedir: "bu araştırmalarının genel amacı 'bölgenin sosyo-ekonomik ve kültürel mizacının daha iyi anlaşılmasını sağlamak; genel olarak toplumda ve özel olarak belirli toplumsal gruplarda ihtiyaçları, beklentileri ve eğilimleri saptamak ve kalkınma için özellikle dezavantajlı durumdaki özel hedef gruplarını saptamak' şeklindeydi" (2005: 100). 'Sorunun' altını çizen araştırmalar devletin müdahalesini meşru kılabilmektedir. Özok-Gündoğan, "Kürtler ve Kürt yoğunluklu bölgelerin, bu sıra dışı ilginin gözlemlenebilir, ölçülebilir ve dolayısıyla da kontrol edilebilir nesnelere haline [gelmesini]" ele almaktadır. (2005: 100). Özok-Gündoğan aynı zamanda bu araştırmaların hiçbir zaman etnik boyuttan ya da devlet ve PKK arasındaki çatışmadan bahsetmediğini ve bu yüzden sorunu siyasetleştirmediğini tartışmaktadır.

Gene de, bölgede bilgiye dair bu büyük ihtiyaç, araştırmacılara oraya gitme ve oldukça iyi koşullar içinde saha çalışması yönetme şansı sağlıyor. Araştırmacı git-gide daha fazla otonomi kazanıyor. 1990'ların sonundan beri GAP hakkında birçok sayıda çalışma, modernleşme ve birleşme gerekliliğinde olan bir mekân olarak çevreye değil, projeye ve merkez ile çevre ilişkilerine odaklanmaktadır.⁴² Ege Üni-

41- Gaziantep Üniversitesi'nde (GAPMER) ve Harran Üniversitesi'nde (1993) başka merkezler de kurulmuştur. Harran Üniversitesi'ndeki merkez daha çok agronomik araştırmalar yürütmektedir (bkz. <http://www.harran.edu.tr/gtarim>).

42- Örnek olarak, Boğaziçi Üniversitesi'ndeki çalışmalara ve New Perspective on Turkey'nin Kürt Sorunu özel sayısına (no. 32, 2005) bakılabilir.

versitesi'nde sosyolog olan Neşe Özgen'i örnek olarak verebiliriz. Özgen, ilk saha çalışmasını, 1997'de Şırnak'a bağlı İdil Bölgesinin güneydoğusunda yürüttü. Bu Şırnak/İdil Bölgesel Kalkınma Projesi, Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği tarafından Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı ve Sosyoloji Derneği işbirliğiyle yönetildi. 2000'de, Neşe Özgen yine Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı ile işbirliği içinde olarak GAP'ın Bölgesel Kalkınma Planı'nda çalışmaya başladı ama hızlı bir biçimde deneyime son verdi. Güneydoğudaki bu değişik saha çalışmaları aracılığıyla, 'sınır bölgesinde vatandaş olmanın anlamı nedir'⁴³ gibi yeni sorulara ulaştı. Şimdi, tek başına yönettiği bir proje olan sınır sosyolojisi olarak adlandırdığı bir projeyi geliştirmektedir.⁴⁴

Bu çalışmalara bakmak çok bilgilendiricidir. İlk olarak, devletin politikalarının inşa edilmesi için (entegrasyon, kalkınma politikaları vb.) bize araştırmacının ne kadar gerekli olduğunu gösteriyor. Aynı zamanda -buna geri geleceğiz- bölge üzerindeki çalışmanın, belli kısıtlamalar altında olsa bile mümkün olduğunu gösteriyor. En azından bölgenin nasıl geri kalmış olarak damgalanmış olduğunu (ve hala damgalandığını) gösteriyor. Bu geri kalmışlık, özel olarak ilgi çeken bir konu olan aşiret toplumsal yapısı olarak sembolize edilmiştir (Yeğen 1996).

Türkiye'nin Doğusu Hakkındaki Çalışmalar

Bu çerçevede, 1960'larda Alikan Aşireti'ni araştıran İsmail Beşikçi'nin yerinin ne olduğunu sorabiliriz. İlk olan o muydu? Yoksa Türkiye'nin doğusu hakkında akademik çalışmalar yapan sonuncu kişi mi? Bizim Kürt alanı olarak bildiğimiz çalışmaların, eğer etnik kimliğin varlığını yok sayıyor ya da etnisitenin ve çatışmanın bahsetmiyorsa, yapılmasının her zaman mümkün olmuş olduğu gözüküyor. Bunlar ya bölgenin akademik olmayan yazarları tarafından ya da bölgede çalışan öğrenciler ve akademisyenler tarafından üretilmiştir.⁴⁵ 1980'den beri GAP Master Planı çerçevesinde 'Kürtler', hatta 'çatışma' hakkında konuşmaktan kaçınarak bölge hakkında önemli veri ve bilgi sunmuş olan bazı çalışmaların yürütüldüğünden bahsetmiştik. Ondan önce ise bölge üzerindeki birkaç çalışma ilgiyi hak ediyor. Onların arasında daha çok bilinen İsmail Beşikçi'nin araştırmasıdır. Bu gibi çalış-

43- Neşe Özgen ile röportaj, '30 tane koyun kesemez insan bir anda',

<http://www.savaskarsitlari.org/arsiv.asp?ArsivTipiD=6&ArsivAnalD=16678&ArsivSayfaNo=3>.

44- Özgen'in dahil olduğu ilk Güneydoğu projesi 'Şırnak/İdil'in Bölgesel Kalkınması Projesi'ydi (Temmuz-Kasım 1997). Özgen, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı ve Sosyoloji Derneği ile işbirliğinde olan Çağdaş Yaşamı Destek Derneği (ÇYDD) yönetimi altında olan projenin direktörüydü. İçinde bulunduğu ikinci proje GAP-Bölge Kalkınma İdaresi (GAP-BKI) ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından yürütülen GAP'ın Bölgesel Kalkınma Planıydı. Bu projeye sosyolog olarak katıldı (Temmuz-Aralık 2000). TÜBİTAK ve Ege Üniversitesi tarafından desteklenen, bireysel olarak yürüttüğü üçüncü proje, bir kitapla sonuçlandı: Toplumsal Hafızanın Hatırlama ve Unutma Biçimleri: Van-Özalp ve 33 Kurşun Olayı. TÜSTAV: İstanbul, 2003.

45- Bu çalışmalar üzerine derinlemesine incelemeler henüz yapılmamıştır. Fakat Güneydoğu üniversitelerinde üretilen lisans ve doktora tezleri ile üniversite yayınlarına hızla bakmak yapıcı olacaktır. Bu üniversiteler 1970'ler ve çoğunlukla 1980'ler olmak üzere geç açılmıştır. Öğrencilerin yürüttüğü araştırmaların çoğu üniversitenin bulunduğu bölgede yapılmıştır.

malara, Beşikçi'nin ikinci çalışmasında (1969b) Kürtler ve etnisite hakkında açıkça konuşmasına rehberlik edecek olan, Ankara Üniversitesi'ne sunduğu göçebe Alikan aşireti hakkındaki çalışması (1969a) eklenebilir.

1960'larda ülke hızlı sosyal ve ekonomik değişiklik içindeyken, ilerici bir sosyal bilimci duruşu ortaya çıktı. İsmail Beşikçi ilk yıllarında, eşitsizliğin nedenlerini ve -yukarıdan reformlar vasıtasıyla- çözümlerini ciddi bir biçimde aramakla ilgilenen bu grubun çoğu anlamda bir temsilcisiydi. Martin Van Bruinessen'in altını çizdiği gibi "bu on yıl boyunca, birçok araştırmacı açıklama çerçevesi olarak şu ya da bu biçimde Marksizmi benimsedi" (Van Bruinessen 2003-4). Buna rağmen, bölgeyi okumalarına bakarsak, bu araştırmacılar – 1960'lardaki solcu hareketlerin geneli gibi - Kemalist anti-feodal retorikinin hala içindelerdi. Kürt aşiret ve dini liderlerinin gücü o zaman bölgenin geri kalmışlığının, 'modernlikten' uzak tutulmasının ana nedeni olarak anlaşılıyordu. Beşikçi'nin o zamanki çalışması (GAP çalışmalarının daha sonra kullanacağı) ve o dönem Kürtlerin geneli tarafından paylaşılan kalkınmacı çerçeveye dayanmıştır (Bozarslan 1966). Araştırmacılar o zaman, etnik ya da ulusal soruna değil, devletin kaynaklarına ve kaynakların eşitsiz paylaşımına odaklandılar. Aynı zamanda Beşikçi'nin ilgilendiği göçebe aşiret meselesi, aşireti kalkınmaya karşı bir engel olarak gören kalkınmacı görüşleri hayli hayli temsil etmektedir. Beşikçi'nin çalışmayı bir monograf olarak değil, teorik gelişmeye giden bir çalışma olarak değerlendirilmesini istemiş olması manidardır. Üstelik Beşikçi araştırmasının somut yaptırımlarının olmasını ve bölgenin problemlerinin çözülmesine yardım etmesi için unsurlar sunmasını istediğini ifade etmiştir.

Beşikçi, 'Kürt Alikan aşireti' üzerine konuşsa bile -'Kürt' kavramını nesnenin tanımını kolaylaştırmak için kullandığını belirtmektedir- ve etnisite üzerine var olan tartışmalar ile teorilerden bahsetse bile, Kürtlerin Kürtlükleri ya da Türklükleri ile uğraşan bir pozisyon almadığını ve kendisini bu tartışmanın içine koymadığını ifade ediyor; bu onun çalışmasının nesnesi değildir ve onun ilgilendiği 'sosyal değişim' idrak etmeye yardımcı olmamaktadır (Beşikçi 1969a: 8). Ana akım akademisyenlerden alıntıları ise (Fahrettin Kırzioğlu, Mehmet Eröz) kendi argümanını desteklemek için değil, yalnızca ana akım teorileri sunmak için kullanmaktadır. Ancak, altı çizildiği gibi, akademisyenlerin Kürtlerin Türklüğü resmi teorisini güçlendirmek için yetiştirildiği bir zamanda pozisyon almamak zaten bir pozisyon almaktı. Bu yüzden, Beşikçi'nin diğer araştırmacıların çoğu zaman sakladığı bölge gerçekliğini olabildiğince net bir şekilde açıklamayı amaçladığını söyleyebiliriz. Onu, bölgenin etnik boyutuna ve Erzurum Atatürk Üniversitesi'nde hala bir asistanken yazmış olduğu ve akademik kariyerine son veren çalışması (Beşikçi 1998) Doğu Anadolu'nun Düzeni'ndeki (1969b) 'Doğu Sorunu' tespitine vardiran şey, kesinlikle onun bilime ve entelektüel dürüstlüğe olan sevgisiydi. Beşikçi, "etnisitenin sosyal hayat ile alakalı bir olgu olduğunu vurgulayarak, Kürt milliyetçiliğine Türk milliyetçiliği gibi belirgin bir toplumsal görüngü olarak davranarak ve Kemalizm'in anti-feodal ve ilerlemeci karakterini sorgulayarak, Kemalistlerin, ek

olarak da Türk sosyalistlerin dünya görüşünü temelinden vurmuş oldu.” (Van Bruinessen 2003: 4). Beşikçi, o zamanın entelektüel havasına ve de özel olarak Türkiye'nin 1960'ların ve 1970'lerin akademik söylemine göre hala kabul edilemez olan 'Doğu Sorunu'nu dönüştürmüştü. Gerçekten de Beşikçi bu kitapta 'Doğu Sorunu'nun sadece ekonomik bir sorun değil, sadece bir kalkınma sorunu değil, aynı zamanda etnik bir sorun (1969b; 1992 tarihli yeniden basım: 34) olduğu belirtir ve kitabın ikinci kısmı açıkça ulusal bir sorunun ortaya çıkışıyla ilgilenir. Kitap aynı zamanda Kürtlere ilişkin devlet politikası ile de ilgilenir. Van Bruinessen'in belirttiği gibi, “bu Türkiye'deki Kürtlerin toplumsal ve politik tarihinin yazılmasına dair ilk ciddi girişimiydi ve uzun bir süre aşılamamış kalacaktı” (Van Bruinessen, 2003-4). Fakat Beşikçi, Kemalist ideolojinin ve pratiğin sistematik eleştirisini geliştirmek için onun bakış açısından ve pratiğinden uzaklaşmaya⁴⁶ başlarken kendisini akademinin içinde terk edilmiş halde buldu; 1971 askeri müdahalesini ve 3 yıllık tutukluluğunu takiben bir daha akademide bir pozisyon bulamayacaktı.

Bundan sonra, Güneydoğu üzerine, örneğin Güneydoğudaki aşiretler üzerine çalışmalar devam etti. Lakin yazarların doktoralarını almaları için Kürtlerin varlığını reddeden meşru çalışmalardan alıntı yapmaları ve doğru tarafta yer almaları gerekiyordu. Yazarlar için 'Kürt aşiretlerinden' ne Beşikçinin konuştuğu gibi ne de sadece bir 'aşiret' olarak bahsetmek mümkündü. Yazarlar "Türk" ya da "Türkmen" aşiretlerinden bahsetmek zorundaydı.⁴⁷

Bugün bir Türk Kürdolojisinden Söz Edebilir miyiz?

Etnisitenin açıkça tartışılması ve akademisyenler arasında açıklama bir çerçevesi olarak kullanılması 1990'dan önce gerçekleşmedi. Fakat bu yukarıda tasvir edilen söylemsel alanın akademi içinde iğreti bir duruma düştüğü anlamına gelmiyor. Peki bu durum, bazı akademisyenlerin 1990'lar ve sonrasında kendilerini başka referans sistemlerine dâhil etmek için yeni anlam katmanlarını ekleme fırsatını bulmasıyla mı oldu? Durum böyleyse, buna yol açtı ne idi? Bu durum, araştırmanın konusu, yöntemi ve pratiği bağlamında tam olarak ne anlama geliyor? Bu, Türk akademisinde kayda değer bir yeniden yapılanma işareti olabilir mi?

Açılışın koşulları

1990 yılında, Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Türkiye'nin güneydoğusuna bir gezi sırasında, aleni olarak Kürtlerin varlığını ve Kürt sorununu tanıdı. Kürtlerin var

46- İsmail Beşikçi, *Bilim Yöntemi*'ni Türk akademisi ile devlet ideolojisinin yakın ilişkisini eleştirmek amacıyla 1978'de yazdı. *Doğu Anadolu'nun Düzeni*'nin 1992'deki yeni baskısının önsözünde, devletin ideolojisinden etkilenmiş olan ilk yazıları için özür dileme ihtiyacı duyduğunu belirtti.

47- Örnek için Fırat Üniversitesi'nde yazılan lisans ve doktora tezlerine bakılabilir.

olmadığına dair resmi teze karşı meydan okumanın ilki bu oldu. 1991'de 1983 tarihli 2932 sayılı kanun Türkçe olmayan dillerin özel olarak kullanımını mümkün kılmak için değiştirildi. Bu yasa aynı zamanda dolaylı yollardan olsa bile Kürtçe yayını mümkün kılıyordu. Yeni yayınevleri kuruldu. Bu yayınevleri sadece Kürtçe yayınlamadılar, ayrıca Kürtler üzerine birçok doküman ve çalışma yayınladılar. Bu yayınevlerinin rolü, Türkiye'deki Kürtler hakkındaki yayınların artışını anlamak için önemlidir. Ancak, (Yurt Yayınevi'nin Beşikçi'nin kitapları yüzünden maruz kaldığı sayısız davada gözüktüğü gibi) 1990'larda bu yayınevlerine karşı baskılar çok güçlüydü. 1990'ların sonuna doğru durum daha ılımlılaştı ve bugün neredeyse her şeyi yayınlamak mümkün. Yayıncılar yine de çoğu zaman mahkemeye çıkıyor ama artık böylesine ağır hapis cezaları ile karşılaşmıyorlar. Yüzyılın dönümüne (Şubat 1999'da) Abdullah Öcalan'ın tutuklanması ve Güneydoğu'da 2002'de tamamlanan sıkıyönetimin resmi olarak kaldırılması damga vurmuştu. Bölgesel ölçüde, Türkiye ülkeyi Kürt nüfusunun tanınmasına doğru iten Avrupa Birliği uyum süreci ile daha fazla haşır neşir oldu. Bu durum daha özgür araştırma yürütmeye ve bu sorun hakkında daha açık konuşma olanaklarına izin veriyor. Saha çalışması yapmak da çatışmanın bitmesi ve sıkıyönetimin kaldırılması ile daha kolay hale geldi. 1990'larda araştırmalar ilk kez 'sivil toplum' kuruluşları tarafından yönetilmişti.

Erichsen'e göre (1998: 207-210), STK'ların araştırma sahasındaki rolü, kısmen devlet kaynaklarının eksikliği ve onun kamu hayatının bazı alanlarından çekilmesi nedeniyle oluşan boşluk ile 1980'den itibaren artmaktadır. Bundan da öte, 1990'larda savaş şiddetlenmiş ve kutuplaşma oldukça yükselmişti. Savaş aynı zamanda kendine özgü bir bilgi üretimine katılmış olarak görebileceğimiz medyada da kızışmış ve medya her birinin kendi tarafını kolladığı iki kısma ayrılmıştı. 1990'ların başında bu savaş ilk kınayan ve Kürt sorunu ile çözümünün gerekliliği konusunda ilk konuşanlar sivil toplum örgütleri oldular. Groc'a göre, sivil toplum kurumları demokrasi ve insan haklarının geliştirilmesi ve Kürt sorunu ekseninde 1980'lerin sonunda ortaya çıktı. İnsan hakları derneklerinden meslek örgütlerine kadar geniş bir yelpazede kurumlar ve vakıflar, sorunu ve çözümünü tartışır oldular. Bu çizgide Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TİHV) ve İnsan Hakları Derneği (İHD) Kürt sorununu ele almada hızlı davrandılar. Derneğin -çatışmanın tavan yaptığı dönemde Güneydoğu'da olduğu için daha da değerli olan- raporları sıklıkla kullanılan kaynaklar haline geldi ve gizli ya da yanlış aktarılan olayları açığa çıkardı.

Helsinki Yurttaşlar Derneği (HYD) tarafından üretilen çalışmalar barışı teşvik etmek amacıyla hareket etmekte ve Kürt sorununa çözüm aramakta ilkti (Taciser 1992). Helsinki Yurttaşlar Meclisi⁴⁸ üyesi olan HYD, Eylül 1993'te kurulan bir sivil

48- 'Helsinki' kelimesi, "Avrupa'da, barış ortamına elverişli şartların geliştirilmesine zemin hazırlayan ..., Doğu-Batı bloklarına ayrılmış bir dünyada insan haklarını, bütün toplumların saygı göstermesi gereken ortak bir değer haline" getiren Helsinki Nihai Senedi'ne (1975) dayanmaktadır. Bkz. <http://www.hyd.org.tr>.

toplum örgütüdür. Temel hak ve özgürlükler, barış, demokrasi ve çoğulculuk üzerine çalışmakta, farklı tarafları bir araya getirerek vatandaşların toplumsal sorunlarını tartışmayı mümkün hale getirmek için hareket etmektedir. HYD, aşağıdaki temalar etrafında farklı etkinlikler düzenlemiştir: azınlık hakları ve çok kültürlülük, çatışmalara sivil yaklaşımlar, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve sivil katılım, yerel demokrasi ile sivil toplum ve Avrupa Birliği Entegrasyon süreci. HYD, Kürt sorunu ile alakalı etkinlikler organize eden en önemli STK'lar arasında olmuştur. Yeni ve önemli bir adım, 6 Şubat 2006'da İstanbul'da Empati Grubu ile beraber düzenlenen 'Sivil ve Demokratik Çözüm Arayışları I. Türkiye'nin Kürt Meselesi' adlı konferanstı. Bu konferans akademisyenleri, politikacıları, gazetecileri vb. bir araya getirdi. Vakıf üniversitesi olan Bilgi Üniversitesi'nde gerçekleşmiş olsa bile, konferans adı geçen iki kurum tarafından organize edilmişti.⁴⁹ Ama konferansın yapıldığı yer ve birçok katılımcının akademisyen olması hayli ilgi çekti. Kürt sorunu ilk defa açık ve akademik bir içerikte tartışılmıştı.⁵⁰ Hasan Cemal konferans üzerine "Özgürce konuşup tartışabilmek... Bunu özellikle akademik ortamlarda yapabilmek... Buralardan siyasete taşımak konuyu..." diye yazmıştı.⁵¹

Kürt sorunu sadece temel haklar ve çoğulcululuk savunucuları arasında tartışılmadı; aynı zamanda ilk zamanlardan beri ekonomik sektörün de ilgisini çekti. Ankara Üniversitesi'nde siyaset bilimi profesörü olan Doğu Ergil 1990'larda Güneydoğu'da artan çatışma sırasında, neler olduğunu anlamaya çalışmayı hem bir 'vatandaşlık görevi' ve hem de bir 'akademik zorunluluk' olarak algıladı ve bu yüzden 'sosyal çatışmayı çalışmayı hedefleyen ve askeri güç ile şiddetin kullanılmasından farklı 'çözümler' sunan bir araştırma projesi hazırladı. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'nin (TOBB) bölgeyi barış ve iş faaliyetlerine açılmasıyla ilgilenen -kendisi de Doğulu olan- başkanı ile buluştu. TOBB'un bölgedeki şubeleri de dahil olmak üzere ağları, ama ayrıca Doğru Yol Partisi'nin (DYP) parti yapısı ve hükümet aktörleri ile yakın ilişkileri Ergil'in Güneydoğu'da proje yürütmesini daha kolay hale getirdi. Ergil'in 1995'teki proje sırasında ve basım sürecinde Türkiye'de bulunduğu ana destek işadamlarından geldi. Aynı türde desteği 2005'teki çalışması için de buldu (Ergil 2006a). 'Doğu Sorunu: Teşhisler ve Tespitler' başlıklı raporunda, Kürt milliyetçiliğinin bölgenin ekonomik ve sosyal geri kalmışlığı ile beslendiği geleneksel fikri Doğu Sorunu'nun bileşenlerinden biri olarak 'kimliğin' tanınması önerisi ile bir arada var oldu. Bir röportajda Ergil Türkiye'nin tümünü ilgilendiren bir problem olduğu için raporunu 'Kürt Sorunu' olarak değil 'Doğu Sorunu' olarak

49- Aslına bakarsak, Bilgi Üniversitesi'ndeki birkaç öğretim görevlisi de HYD'nin kurucuları arasında bulunmaktadır.

50- İsmail Beşikçi'den alıntılan Derya Sazak, 'İmralı'daki Değil Dışarıdakiler Konuşsun', Milliyet, 14 Mart 2006. Beşikçi, üniversitede yapılan konferansın önemli bir adım olduğunu ve resmi ideolojiyi hafiflettiğini söyledi. Ayrıca bkz. Hasip Kaplan'dan alıntılan Nezahat Alkan, 'Kürt Konferansı'nın Yankıları Sürüyor: Çözüm için Bir Adım Daha', Birgün, 14 Mart 2006; Ümit Fırat ve Murat Belge'den alıntılan Hasan Cemal, 'PKK, Silaha Veda Etmeli!', Milliyet, 14 Mart 2006.

51- Hasan Cemal, 'PKK, Silaha Veda Etmeli!', Milliyet, 14 Mart 2006.

adlandırdığını söyledi.⁵² Ergile göre bu rapor “tabu haline gelmiş bir konuyu tartışılabilir yaptı” ve Kürtlerin ‘bölücü’ olduğu resmi zihniyetine “meydan okudu”. Ergil rapordan dolayı, onu ‘Kürt sever’ ya da CIA ajanı olarak suçlayan politik çevre içindeki bir takım aktörler ve akademi içinde onu yeteri kadar bilimsel olmadığı için suçlaya bazıları tarafından sertçe eleştirildi.⁵³ Ergil, Türk ve Kürt milliyetçileri arasında bir tartışma forumu olması, Kürt sorununu tanımlamak ve çözümler bulmak için adımlar atması ümidiyle uluslararası olarak desteklenen Toplumsal Sorunları Araştırma Vakfı’nı (TOSAV) kurarak sivil toplum alanında çalışmaya devam etti. Ergile, akademik çalışmalar “yapıcı bir siyaset oluşturmak” için görünürlük kazanmak zorundadır. (Ergil 2006a).

Kürtlerin varlığını -bilimsel olarak tartışıldığını iddia ederek reddeden- resmi söyleme paralel olarak (yukarıya bkz.), Kürtçü hareket Batılı akademik ürünleri kullanmakta ama aynı zamanda kendi söylemini ve bilgisini üretmektedir. Elise Massicard’ın Alevi hareketi hakkındaki sözlerini aktararak, Kürt kimliğinin olumsuzlanmaya ve tutarsız bir anlama tabi tutulduğu bir durumda, bilginin sadece ‘sembolik sermaye’ değil ayrıca Kürtlüğün ‘köklerini ve anlamını ortaya çıkartmak’ için bir ‘ilk-plan kimlik kaynağı’ olduğunu söyleyebiliriz (Massicard 2002).

Her milliyetçi harekette olduğu gibi, güncel mücadeleyi açıklamak ve meşrulaştırmak için geçmiş üzerine söylemler kullanılmaktadır. Tarihyazımı aslında Kürt entelektüel hayatının her alanında çok canlıdır (Bozarslan 2001: 47). Bu bilgi ilk olarak anılarını ya da denemelerini yazan politik aktörler ve (Türkiye’de araştırmacı-yazar olarak bilinen) akademik olmayan araştırmacılar⁵⁴ tarafından üretilmiştir. Araştırmalarının alanı, tarihi, aynı zamanda dili ve folkloru vb. kapsadığından çok genişti. Çalışmalar bireyler tarafından üstlenildi ve kitaplar ya da makaleler olarak Kürt dergilerinde basıldı. Kürt kültür merkezleri de Türkiye’de 1990’larda kuruldu. Bir örneği ise yukarıda bahsedilen İstanbul Kürt Enstitüsü’dür. Enstitü araştırmanın önemini vurgulamakta ve Kürt kültürünün yok edilmiş olan yanlarını araştırıp toplamakta ve sunmaktadır.⁵⁵ Böylelikle, resmi belgelere alternatif yaratmasını amaçlamaktadır. Fakat çalışmaların bilimsel karakteri milliyetçi bir söylemin üretimine dahil oldukları için yer yer tartışmaya açıktır.⁵⁶

Kürt milliyetçiliği üzerine çalışan bütün araştırmacılar (Bozarslan 2001; Hirschler

52- Yılmaz, Sinan, ‘Ergil: The Report was My Duty as a Citizen’, Turkish Daily News, 10 Haziran 1995.

53-Demirsar, Metin, ‘Ergil: Southeast Approaching Civil War Conditions’, Turkish Daily News, 7 Eylül 1995.

54 Gerçekten de Kürt tarihi üzerine dergilerde yazan bu araştırmacılar ‘mektepli’ tarihçiler değildir. Sıraç Bilgin Diyarbakır’daki Tıp Fakültesi’nden mezundur; Cemşid Bender doktorasını hukuktan almıştır, Gürdal Aksoy hukuk mezunudur vb.. Bkz. Hirschler (2001: 149).

55- Bkz. <http://www.enstituyakurdi.org/modules.php?name=News&file=article&sid=3>.

56- Örneğin, Müslüm Yücel, yayınlanmamış bir çalışmasında İstanbul’daki Kürt Enstitüsü’nün tarihyazımına dair görüşlerini (‘Kürt Devletler’i hakkında yazan) Hüseyin Sağınç’ın ve (Urartu ya da Eyyübi Devleti’nin Kürtlüğü hakkında yazan) Tori’nin çalışmaları üzerinden analiz etmektedir. Bkz. Tori (2001a, 2001b).

2001; Vali 2003b), bu milliyetçi söylemlerin resmi Türk tezine karşı inşa edildiğini ve cevap olarak kullanıldığını belirtir.⁵⁷ Üstelik Kürt tarihyazımı çoğu zaman Türk Tarih Tezi'nin tersine çevrilmiş bir kopyasıdır (Hirschler 2001: 150). Bozarslan'a göre, 'Kürt kurumsal araçları' olmamasına rağmen akademik bir tarih inşa etmek için Kürtler "Türk devleti tarihçileri ile aynı metodu ve varsayımları kabul edebildiler". Ve çoğu zaman yapılan o oldu: "onun Türk modeli gibi, Kürt tarihyazımı da ulusun kökenleri ile kaynağı muhafaza edilecek ve aktarılacak değerler ile yüklenilmiş 'antik' tarihteki idealine baktı" (Bozarslan 2001: 63). Kürtlerin kökeni tartışıldı ve, en azından Medlere kadar geriye götürüldü; aynı zamanda dilin kökeni de Avesta diline dayandırıldı. Kürdistan'ın ise tarihte her zaman Kürt toprağı olduğu söylendi.

1960'ların sonu ve hatta daha çok 1970'lerde Türkiye'deki Kürtler kendi tarihlerini, dillerini, kültürlerini yazıp yayımlamaya başladı. Bu süreç ülkedeki yarı-liberalleşmeye (ve yukarıda bahsettiğimiz gibi, Türkiye'deki Kürtleri kuvvetli bir şekilde etkilemiş olan Irak Kürt Hareketi'nin güçlenmesine) tekabül ediyordu. Bu dönemde yayınevleri ve gazeteler kuruldu ve bu tarz çalışmalar yayınlandı. Bilim Yöntemi'nden beri Beşikçi'ninki gibi çalışmalar, özellikle Kürtlere karşı Kemalist tutuma, ideolojiye ve tarihyazımına karşı sert bir analiz ve zeki bir cevap olarak işlev gördü. İsmail Beşikçi'nin 1970'ler ve 1980'lerdeki çalışmaları "Türkiye Cumhuriyeti tarihinin ciddi bir tashihin ilk sistematik çabalarından birini" oluşturdu (Van Bruinessen 2003: 4). Aynı zamanda Mehmet Bayrak da karşı bir tarih yaratmak, Kemalistlerin Kürt politikasını, resmi Türk Tezini eleştirmek için araştırmacılar tarafından kullanılabilir arşiv belgeleri yayınladı.

Kendisini tanımak için ama aynı zamanda resmi tezi alt etmek amacıyla meşruluk elde etmek için, Kürtçü hareket Avrupadaki akademik çalışmalarının Türkiye'ye tanıtılmasında, bazen büyük zorluklarla karşılaşarak, ana yol oldu. İlk örnek ise Van Bruinessen'in *Ağa, Şeyh, Devlet* isimli kitabı oldu. Çalışma, 1980'lerin sonunda (1980 darbesini sonrasındaki liberalleşme döneminde) ilk kez Mehmet Bayrak tarafından basılmış, siyasi dergi *Özgür Gelecek*'de tefrika olarak yayınlanmıştı. Bu yayın nedeniyle daha sonra derginin sayıları yasaklandı. Daha sonra Mehmet Bayrak, *Ağa, Şeyh, Devlet: Kürdistan'ın Sosyal ve Politik Örgütlenmesini* (1991), Amerikan araştırmacı Robert Olson'un Kürtler hakkındaki çalışmalarını (1991) ve Rus araştırmacı Lazarev'in (2001) eserlerini yayınlayan *Özge Yayınları*'ni kurdu. 1991'de yayınevi ayrıca Thomas Bois'in kitaplarından birini de yayınladı. Sağlam bir konuma sahip olan ve sol eğimli İletişim Yayınevi⁵⁸ ise Martin Van

57- Vali, Kürt milliyetçiliğinin kökeninin "kendini ve ötekini şimdiki yüzyılın ilk on yıllarında Türk, Fars ve Arap kimliklerinin ortaya çıkması ile ilişkisi" olduğunu iddia ediyor (Vali 2003b: 104).

58- Bir üniversite yayınevi olmamasına rağmen, akademisyenler tarafından yönetilmekte ve Türk ile yabancı akademisyenler tarafından birçok kitap yayınlanmaktadır.

Bruinessen'in *Kürdistan Üzerine Yazılar*'ının (1992) dışında, 1990'ın sonlarına doğru Wadie Jwaideh (1999) veya Lale Yalçın-Heckmann (2002) gibi Avrupalı akademisyenlerin Kürtler üzerine çalışmalarını yayınlamaya başladı. 1990'ların son yarısında bunun gibi Avrupalı akademik çalışmaları yayınlayarak kendini ayıran bir başka Kürtçü yayınevi ise aynı zamanda kendi Kürdoloji koleksiyonu olan Avesta Yayınevi'di. Bu yayınevi Avrupada oluşturduğu temaslarla- ana olarak Paris'teki Kürt Enstitüsü gibi Kürt çalışmalarını teşvik eden merkezler- Avrupalı akademisyenlerin çalışmalarını Türkçe basmak için çok çalışmaktadır. Bu çalışmalar açıkça hem Kürt ve Kürtçü okurlar ve hem de konuya hassas Türk akademisyenler tarafından okunuyor. Bu yayınevleri ve bağımsız araştırmacılar Türkiyede bağlantıların inşa edilmesi zor olduğundan çoğu zaman Batılı akademisyenlerin ülkede saha çalışması yaparken tanıştığı ilk kişiler olmaktadır. Böylelikle onlar, hem Kürtler üzerine çalışmalar üretmede hem de ülkenin dışında üretilmiş olanları dağıtmada önemli rol üstlendiler.

1997 yılında, Kirişçi and Winrow'un yeni yayınlanmış kitabının⁵⁹ değerlendirmesinde Duygu Köksal "kim Kürt sorunu hakkında yazıyor?" diye sormaktadır. Soruyu ise "gazeteciler, Batı akademisi, Kürt entelektüeller ve akademisyenler" diye cevaplamaktadır. Pozisyonları "objektif ve mesafeli" gözüken gazeteciler "aksiyon, duygu ve sürpriz" ile ilgilenmekte ve çoğu zaman "konuyu basitleştirmektedirler" (Köksal 1997: 174). Köksala göre Batı akademisi ya "realpolitik anlamda sorunu idrak etme" ya da "hakkaniyetli Batılı gözlemci" pozisyonuna sarılma eğilimine sahiptir. Biri çok soğuk ve pragmatikten, ötekisi "anti-demokratik bir ülkenin tarihsiz bir temsil" rolünü üstlenir. (Köksal 1997: 174). Kürt entelektüellerin ve akademisyenlerin yazıları ise "radikal militan ve dogmatik olandan kendini eleştiren ve demokratik olanına kadar geniş bir yelpazeye yayılmaktadır". "Resmi (hatta popüler) Türk zihniyeti gibi [...] sorun hakkındaki milliyetçi Kürt yazıları tarihdışı genellemelerle doludur" (Köksal 1997:174-5). Yine Köksala göre, Kirişçi ve Winrow'un kitabı "Türk toplumunun parçası olan önde gelen akademisyenlerin Türkiyenin Kürt sorununu tasvir ve analiz etmeye yönelik muhtemelen ilk teşebbüsüdür" (Köksal 1997: 175). Yazarın vurguladığı ilk nokta etnisite üzerinde yazmanın nerede olursa olsun politik bir davranış olduğudur; Kürtlerin etnik boyutu devlet memurları (araştırmacılar) tarafından her zaman saklanıldığı ya da reddedildiği için eğer akademisyenler tarafından yazılıyorsa Türkiyede daha da politiktir. Ve Türk akademisyenleri olarak onlar bu çevreye aittirler. Hatta onlar hem - Türk toplumunda yaşayarak- Kürt sorununa yakındırlar, hem de uluslararası bir akademiye ilişkin teorik kavramlar, sorular ve terminoloji kullandıkları için uzaktırlar. (Köksal 1997: 175).

59- Köksal, Duygu (1997) "Who Writes About the Kurdish Problem? (Review Article)", *New Perspectives on Turkey*, no. 17, sf. 174-80. Değerlendirilen kitap için bkz. Kirişçi, Kemal & Winrow, Gareth (1997) *Kürt Sorunu, Kökeni ve Gelişimi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları*, İstanbul. Kitabın orijinali için bkz. *The Kurdish Question and Turkey: An Example of a Transstate Ethnic Conflict*, London, Frank Cass. ('Etnik çatışma' teriminin Türkçe çeviride olmadığına dikkat ediniz).

Yukarıda belirttiğimiz gibi politik bağlam, sivil toplum kuruluşları ve Kürtçü hareket tarafından yapılan çalışmalar akademik alanın Kürtlere daha açık olmasını sağlayan koşullar oldu. Beşikçi'nin çalışmasından sonra (1969b), Ergil'inki ile birlikte (1995) Kirişçi ve Winrow'un çalışması (1997) etnik ve çatışma boyutlarını vurgulayan ilk çalışmalar arasındadır. Türk akademisyenler tarafından yönetilmiş olsalar bile, akademinin desteğini almadan yürütülmüşlerdir. Peki Türk akademisi bugün bu soruna daha açık bir biçimde mi yaklaşmaktadır ve hangi sınırlamalar, hangi kaynaklar ile yaklaşımlarla bunu yapmaktadır?

Üniversitenin rolü: hala kıyıda köşede mi?

Özellikle 'Kürtler' ve 'Kürt sorunu' üzerine çalışan akademisyenlerin çoğu -en azından kısmi olarak- yurtdışındaki üniversitelerde (çoğunlukla İngiliz ve Amerikan üniversitelerinde) yetişmiş görünüyor. Bu da onları yeni araştırma nesnelere yöneltmiş ve yeni teoriler ile yaklaşımlara yol açmış gibi görünmektedir. Üstelik Zeynep Gambetti'nin belirttiği gibi, Türk üniversitesinin 'çöl gibi' (Gambetti 2006) olduğu bir dönemde, Türkiye'nin dışında olmak araştırmacılara Kürtler hakkında serbestçe konuşma ve etraflarını saran sorunların farkında olma fırsatını sağladı. Türk üniversitesinin dışında durmak aynı zamanda öğrencilerin tezlerini bu konu üzerinde yazmalarını mümkün kıldı. Genç akademisyenlerin Türk üniversitelerinde iş bularak yurtdışından dönmeleri ise üniversiteler içindeki yaklaşımların ve profilin çeşitlenmesine yardımcı olmuş olabilir. Fakat gerçekten de Kürtlüğün ve çatışmanın tartışılması genellikle vakıf üniversiteleri olan birkaç üniversite ile sınırlı gözüküyor.

Siyaset bilimcisi Zeynep Gambetti ve ekonomist Şemsa Özar tarafından yönetilen bir çalışma grubu, devlet üniversitesi olan Boğaziçi Üniversitesi içinde kuruldu. 'Çatışmanın (Trans)Formasyonu: Türkiye'nin Güneydoğusunda Değişen İktidar Konfigürasyonları ve Demokrasi Yolu' isimindeki bu proje, üniversite tarafından fonlanan iki yıllık, disiplinlerarası bir projeydi. Askeri çatışmanın sonunun, ateşkesin ve (Ergil'de temsil edilen) 'demokratikleşme çalışmaları'nın ile (Sabancı Üniversitesi'nde bulunan Ayşe Betül Çelik tarafından yürütülen konferans programlarında olduğu gibi) 'uyuşmazlık analizi ve çözümü'nün damgasını vurduğu bu dönemde, bu proje çatışmayı incelemek, yeni anlamlar ve yaklaşımlar geliştirmeyi amaçladı. Bu gibi çalışmalar çatışmanın sonundan çok dönüşümü üzerine odaklanmaktadır. Ana akım siyaset bilimi çalışmalarını (örneğin, Kirişçi and Winrow'un Kürt Sorunu) bir kenara bırakarak, mikro-olaylar hakkında küçük ölçekte sosyolojik saha çalışmaları yürütmeye karar vermişlerdi (Gambetti 2006).

Bu devlet üniversitesi istisnası dışında araştırmalar vakıf üniversiteleri tarafından, özellikle Bilgi Üniversitesi'nde 2002'te kurulmuş olan Göç Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi ile Koç Üniversitesi'nde 2004'te Nüfus Çevre ve Göç Vakfı'nın (BMU – Zürih) işbirliği ile kurulmuş olan Göç Araştırmaları Programı

(MiReKoç) tarafından yürütülüyor. Bu iki merkez ‘ülke içinde yerinden olmuş kişileri’ (Internally Displaced Persons / IDP) çalışarak dolaylı olarak Kürt sorunu üzerine de çalışmaktadır. 2006-2007’de MiReKoç tarafından desteklenen sekiz projenin yarısı Türkiye’deki IDP’ler ile ilgilenmiştir; Bilgi’deki Göç Merkezi Süryaniler, Çingener ve Doğu’dan İstanbul’a gelmiş göçmenler hakkındaki çalışmalarını takiben, ‘Günümüz Türkiye’de Yaşanan İç Göçler: Bütünleşme mi, Geri Dönüş mü?’ adında TÜBİTAK⁶⁰ (Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu) tarafından fonlanan bir proje başlatmıştır. Hiçbiri başlıklarında ‘Kürt’ terimini kullanmamaktadır ama hepsi sorunla açıkça ilgilenmektedir. Çoğu zaman Türk metropollerinde ve Güneydoğu’da derinlemesine saha çalışmaları ile ‘ülke içinde yerinden edilmiş insanlar’ konusuyla bağlantılı olarak araştırılan bir sorun ise yoksulluk ve sosyal dışlanma sorunudur. Boğaziçi Üniversitesi’nin Sosyal Politika Forumu bu konu üzerinde önemli çalışmalar yapmaktadır (Çağlar Keyder, Nazan Üstündağ, Ayşe Buğra ve birçok kişi burada araştırmalarını yürütmektedir).

Bu güncel meseleler ilgi çekmekte ve epeyce çalışılmaktadır. Bunlar aynı zamanda (Avrupa Komisyonu gibi) uluslararası örgütleri oldukça ilgilendiren konular ve bu örgütler tarafından başlatılan ya da desteklenen projelerdir. Bu kurumlar tarafından başlatıldıkları zaman, aynı zamanda politika oluşturma amacını da taşımaktadırlar. Uzman çalışmaları ise genelde tavsiyeler ve politika önerileri içeren bir ‘rapor’ ile bitmektedir.⁶¹ Ayrıca bu düşünce kuruluşlarının (think-tank) etkisi büyümekte ve araştırmanın yönelimlerinde ve amaçlarında belirleyici olmaktadır. 1994’te kurulmuş özel bir düşünce kuruluşu olan Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı (TESEV), uygulamalı politikalar ile ilgili araştırmaları teşvik etmek ve “akademik araştırma ve politika yapma süreci arasında köprü kurmak” için kurulmuştu.⁶² Azınlık hakları, çok kültürcülük ve yerinden edilmiş insanlar hakkındaki çalışmalar, TESEV’in -Avrupa Birliği entegrasyon programı ile açıkça bağlantılı olan- demokratikleşme programı tarafından yürütülmüştür. Bu programın amacı ise demokratik toplum ve devlet olma yolundaki engeller üzerine çalışmak ve politika önerileri formüle etmektir. IDP’ler Kürt sorunu içersinde bazen aşırı dolaylı çalışılan (Aker, Çelik, Kurban, Ünalın, Yüksekler 2005 ve 2006) ana konudur. Nazan Üstündağ, bu durum üzerine şunları söylemektedir: “Yerinden edilmiş Kürtler, otoriteler, STK’lar ve akademisyenler tarafından Türkiye’deki üçüncü kuşak göç dalgası olarak algılanmakta ve önceki göçmenlerden sadece daha yüksek yoksulluk düzeyi ve kent yaşamından ‘bihaber’ olmaları anlamında farklılaştırılmaktadırlar. Onlar bir kere kent gerçekliğinin içine girdikleri zaman, yaşadıkları

60- 1963’te kurulan ve ana olarak devlet tarafından finanse edilen TÜBİTAK, uygulamalı araştırmayı tasarlayan ve teşvik eden ilk kurumdur. Araştırmacıların önceliğini belirlemekte ve araştırma ile burs hibeleri vermektedir.

61- Birleşik Devletler Barış Enstitüsü (United States Peace Institute / USIP) tarafından desteklenen ve yedinci bölümü soruna çözümler geliştiren Kirişçi ve Winrow’un kitabı için de durum buydu.

62- Bkz. <http://www.tesev.org.tr/>.

rı belirli hak ihlallerini ve 'göç'lerine neden olan ana problemleri örten kalkınma ve dünya kapitalizmi anlatısının bir parçası oluyorlar. Yerinden edilmiş nüfuslar incelenirken, çoğu zaman onların durumları, problemleri ve geçinlerinin sağlanması en fazla ilgi çeken şey oluyor" (Üstündağ 2004).

Sadece birkaç çalışma asıl Kürt anlatısını (Üstündağ 2004) ya da belirli politik ve kimlik mobilizasyon süreçlerini (Çelik 2005) incelemekte ve böylece sorunun etnik boyutunu göz önünde bulundurmaktadır. Etnik boyutun saklanması yol açan bir faktör ise fon veren kuruluşların talepleri olabilir.

Tek tük kolektif araştırma projeleri ve daha fazla sayıdaki bireysel araştırmalarının dışında, Kürtler, çatışma ve etnik boyutu vurgulayan 'bağımsız' araştırmaların Türk akademisinde hala nadir olduğunu görebiliyoruz. Araştırmacı, ulusal ve uluslararası bir ilgi alanına sahip olan uygulamalı araştırmalara daha sıcak bakan sponsor organizasyonlar tarafından güçlü bir biçimde yönlendirilmektedir. Sponsor organizasyonun bu ağırlığı aynı zamanda, akademisyenlerin çoğu zaman araştırmaları finanse etmesi için özel fonlara yüzünü dönmek zorunda olduğu Türkiye'de araştırmacının ekonomik durumundan dolayı da önemlidir. Uygulanabilir bir araştırma ile soruna gönülden bağlı araştırma arasındaki ayırt edici sınır her zaman belirgin değildir. Hatta uygulamalı araştırmaya katılan bu akademisyenlerin, araştırmaya katılma sebepleri aktivizm olmasa bile, bölgeyi ilgilendiren (kadın, yoksulluğu önleme, sivil toplum) alanlarda toplumsal (bazen de siyasi) aktivizme katıldıklarını görmek mümkündür. Birçoğu için bu sadece çalışmalarını kamuya sunmak için değil ama aynı zamanda -kamu politikalarının uygulanması aracılığı ile olmasa bile- ilgili sivil inisiyatiflere bir katkıda bulunmak için ahlaki bir sorumluluktur. (bkz. Gambetti 2006 ve Van Bruinessen 2006).

Ayrıca, akademisyenin özgürlüğünü zorlaştıran kısıtlamalar hala çok kuvvetlidir. İstanbul'da (çoğu vakıf üniversitesi olan) birkaç üniversite ve Güneydoğu'daki çok zayıf açılım dışında hiçbir çalışma henüz yürütülememektedir (ya da yürütülmektedir). Bugüne kadar, hiçbir üniversite 'Kürtler' ve ya 'Kürt Sorunu' hakkında özel bir çalışma yayınlamamıştır. *New Perspectives on Turkey*'nin (32, 2005) 'Kürt Sorunu' özel sayısı bir takım Türk akademisyenlerinin çalışmalarının bir derlemesidir ama o da akademik olmayan bir yayınevi tarafından yayınlanmıştır. Akademisyenler hala ülkenin etnik farklılığını belirttikleri için yargılanmaktadır;⁶³ üniversite çalışanları ve rektörler hala karalanmaktadır.⁶⁴ Oto-sansür geleneği hala yerinde durmaktadır⁶⁵ ve yazarların yayınlarını, Türk vatandaşlar ve akademis-

63- Örneğin, 1998'de tutuklan sosyolog Pinar Selek'in davası, Baskın Oran'ın davası. Bkz. Munoz (1998).

64- Başgöz, İlhan, "Van'da Neler Gördüm, Neler Duydum?", Radikal, 5 Şubat 2006.

65- Hukuksal problemleri engellemek için Kemal Kirişçi ile birlikte Türkiye'nin Kürt Sorunu'nu yazan Gareth Winrow basımından önce kitabı İçişleri Bakanlığı'na sunmuştur. Gareth Winrow'dan alıntılan Munoz (1998).

yenler tarafından okunan yayınlar yerine, yabancı akademisyenlerin okuduğu uluslar arası İngilizce dergilerde yayınlamayı tercih ettikleri görülmektedir.⁶⁶

Sonuç

Sorunun yüksek düzeydeki hassasiyeti nedeniyle Kürt Çalışmaları, bilimsel konuların sürekli politik olanla kesiştiği karmaşık ve parçalı bir alanda şekillendi ve gelişti. Kürtlerin varlığı 20. yüzyıl boyunca çoğu zaman ilgili devletler tarafından reddedildiği için, bu çalışmalarının nesnesinin 'Kürt' olarak tanımlanması ve aynı zamanda 'Kürt Çalışmaları'nın' inşa edilişi araştırmacıları gerekli retrospektif bir analize davet eden politik risklerle doludur. Bu politik riskler, çoğu akademik olmayan Kürt merkezlerinin 'Kürt Çalışmaları'nı beslemek ve etraflarında Kürtler üzerine çalışan akademisyenleri bir araya getirmek ile neden uğraştığını muhakkak açıklamaktadır. Sovyet akademisinin içinde, Kürt bölümlerinin açılması Sovyet ulus politikalarına bağlı olmuştur. Batı akademisi içinde ise Kürt çalışmalarının gitgide -fakat ancak yakın bir dönemde- Türk ve İran çalışmalarından özerkliğini kazanması ise kendini adanmış araştırmacıların liderliği altında oldu.

Gösterdiğimiz üzere, Kürt Çalışmaları mekânsal anlamda da bölünmüş durumdadır ve farklı ulusal çerçevelerde, muhtelif kısıtlamalar ve mevcut kaynaklar çerçevesinde gelişmiştir. İlginçtir ki, bu farklı mekânlar arasındaki dolaşım, özellikle (oldukça) kısıtlayıcı politik çevrelerde bulunan aktörler için belirli kaynaklar üretmiştir. Bu kaynaklar, içerideki yayınlarının sistematik olarak yasaklanacağı ve peşinden yargılamalara sebebiyet vereceği bir durumda, ülke dışındaki yayınları kapsamaktadır. Ülke içindeki yabancı çalışmaların çevrilmesi ve yayınlanması aynı zamanda tartışmanın canlanmasına büyük katkıda bulunmuştur. Ayrıca, yüksek lisans ya da doktora derecelerini yurtdışında bitiren öğrenciler çoğu zaman ülkeye Kürt sorununun milliyetçi algılanışından bir şekilde kurtulmuş, 'kabul edilebilir' uluslararası akademik dil ile aşına ve çoğu zaman önemli yayın ağlarına sahip olarak geri dönmektedir. Bu anlamda bilgi üretimi ile bilginin üreticilerin farklı mekânlar arasındaki sirkülasyonu ile dağılması, kendi içinde bir kaynaktır ve daha az iletken ortamlarda bile tartışmanın ortaya çıkışına katkıda bulunmaktadır. Fakat hala en küçük bir politik açılıma ve muhtemelen politika ve/ya iş bağlantılarına sahip güçlü ittifaklara ihtiyaç duyulmaktadır.

Türkiye'de bugün Kürt Çalışmaları alanı aynı şekilde bölünmüş durumdadır. Resmileştirilmiş bir Kürt Çalışmaları yoktur ve bu anlamda araştırmacı, küçük bir akademisyenler birimiyle harekete geçmektedir. Bu akademisyenler daha çok kendi üniversiteleri içinde bir araya gelmektedirler. Yabancı yayınlarla tamamen iç

66- Örneğin, Fulya Atacan'ın Kürt Nurcu hareketi üzerine çalışması (2001) hiçbir zaman Türkçe basılmamıştır.

içedirler fakat diğer Türk üniversitelerinde neler olduğunun farkına yavaş yavaş varmaktadırlar. Yeterince ilginç bir durum olarak, buna rağmen uluslararası kuruluşlar ya da yabancı araştırma merkezleri tarafından fonlanmak bu farklı akademisyen gruplarının kendi aralarındaki ve aynı zamanda sivil toplum temsilcileri ile güçlenen işbirliğini beslemektedir. Yurtdışındaki üniversitelerden geçiş vasıtasına eklenen aynı fonlama mekanizması, özellikle 'demokratikleşme' ile 'sivil toplumun yetkilendirilmesi', 'kadın çalışmaları', 'yerinden olmuş kişiler' ama aynı zamanda 'uymazlık çözümü' üzerine çalışmalar ile teşvik edildiğinden, Kürt sorununun çerçevesinin belli bir standartlaşmasına da katkıda bulunmaktadır. Bugün Türk akademik sahasında iki farklı çizgi belirgin olma eğilimindedir: bir çizgi sorunu hala milliyetçi bir biçimde çerçevelemekten etkilenmiş, üniversitelerde yüksek pozisyonları tutan bir 'eski kuşak' akademisyenlerden oluşur ve öbürü ise çoğu akademik formasyonlarını yurtdışında tamamlamış ve yeni, -en azından- milliyetçi olmayan bir biçimde sorunu çerçeveleyen 'yeni kuşak' akademisyenlerdir. Ama yaklaşımları ve araştırma pratiklerini göz önünde bulundurarak, bu 'yeni kuşağın' kendi içinde küresel demokratikleşme ve kendi kaderini tayin hakkı sorularını soran makro/klasik siyaset bilimi bakış açısı ile daha kapsamlı saha çalışmasına değer veren daha mikro-sosyal yönelimli perspektif arasında da bir ayrım yapılmalıdır.

Aslında, soruyu ekonomik geri kalmışlık, yoksulluğun azaltılması, sosyal dönüşümler veya göçler açısından sormak, bugün yapıldığı gibi, soruyu kendi içinde yeniden çerçevelemekten öte başka bir şey değildir. Bu durum, 1960'lardan beri Kürtler hakkında onları isimlendirmeden konuşan ya da belli bir politik ve ideolojik çevre içinde kabul edilebilir kalmak için etnik ve ulusal konulara uzak duran çalışmalar ile çarpıcı benzerlikler sunmaktadır. Kürt entelektüelleri, 1960'lar ve 1970'lerde, ekonomik kalkınma ve sosyal eşitsizliğe dair ana akım analitik çerçeveden oldukça fazla etkilenmişlerdi. Bu son dönem çalışmalar bu yüzden devlet ideolojisi için doğrudan doğruya çok rahatsız edici olmayabilir ve hala pratikte çoğu üniversitede oto-sansür ile uyum gösteriyor olabilir fakat hiç yoktan oradaki güç mekanizmalarının yapısökümüne çoğu zaman katkıda bulunmaktadırlar. Bu akademisyenlerin kamusal ve politik otoritelere karşı pozisyonları da ilginç bir şekilde çeşitlidir. Bazıları bu otoriteler tarafından duyulmak için uğraşırken ve bazıları sorunun yakıcılığı adına bazı akademik talepleri kurban ederken, çoğu sahada sosyal-yönelimli çalışmalar ile sivil aktivizmi birleştirmeyi seçiyor. Bu çalışmalar 1960'ların ve 1970'lerin çalışmalarının başardığı gibi, küresel bağlamda, genel olarak kamu siyasetinin belirlenmesine hitap etmeye devam ediyorlar.

Kaynakça

- Akbulut, İlhan (1990) *Devlet, Terörizm ve Ülke Bölücülüğü* (Devlet İçinde Çeşitli Açılardan Terörizm ile Ülke Bölücülüğü Suçu), İstanbul, Boğaziçi Yayınları.
- Aker, Tamer; Çelik, Ayşe Betül; Kurban, Dilek; Ünal, Turgay; Yüksek, H. Deniz (2005) Türkiye'de Ülke İçinde Yerinden Edilme Sorunu: Tespitler ve Çözüm Önerileri, İstanbul, TESEV. URL: http://www.tesev.org.tr/etkinlik/TESEV_UYE_Grubu_Raporu.pdf
- Aker, Tamer; Çelik, Ayşe Betül; Kurban, Dilek; Ünal, Turgay; Yüksek, H. Deniz (2006) *Zorunlu Göç ile Yüzleşmek: Türkiye'de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası*, İstanbul, TESEV Yayınları.
- Aktay, Yaşın (2003) 'Üniversiteden Multiversiteye Taşra-Merkez Diyalektiği', *Toplum ve Bilim* 97, sf. 93-122.
- Alakom Rohat (1991) [1987], *Kürdoloji Biliminin 200 Yıllık Geçmişi (1787-1987)*, İstanbul, Deng.
- Alavi, H. (1973) 'Peasant Classes and Primordial Loyalties', *Journal of Peasant Studies* I/1, sf. 23-62.
- Andrews, Peter Alford (2002) [1989] *Ethnic Groups in the Republic of Turkey*, Wiesbaden, L. Reichert.
- Arslan, Ali (2004) *Kısr Döngü Türkiye'de Üniversite ve Siyaset*, İstanbul, Truva.
- Atacan, Fulya (2001) 'A Kurdish Islamist Group in Modern Turkey: Shifting Identities', *Middle Eastern Studies* 37 (3), sf. 111-144.
- Ayata, Bilgin; Yüksek, Deniz (2005) 'A Belated Awakening: National and International Responses to the Internal Displacement of Kurds in Turkey', *New Perspectives on Turkey* 32, sf. 5-42.
- Aydın, Delal (2005) Mobilizing Kurds in Turkey: Newroz as a Myth, Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Barth, Frederik (1953) *Principles of Social Organisation in Southern Kurdistan*, Oslo, Universitetets Etnografiske Museum.
- Barth, Frederik (2001) *Kürdistan'da Toplumsal Örgütlenmenin İlkeleri*, İstanbul, Avesta.
- Barthold, V. V. (1947) *La Découverte de l'Asie Histoire de l'Orientalisme en Europe et en Russie*, Paris, Payot (Ruşçadan Basile Nikitine tarafından çevrilmiştir).
- Başgöz, İlhan (1972) 'Folklore Studies and Nationalism in Turkey', Oinas, Felix J. (ed.) *Folklore, Nationalism and Politics içinde*, Columbus, Ohio, Indiana University Folklore Institute, Monograph Series, Slavia Publishers INC, vol. 30, sf. 123-137.
- Baumann, Zygmunt (1987) *Legislators and Interpreters: on Modernity, Postmodernity and Intellectuals*, Cambridge, Polity Press.
- Bayrak, Mehmet (1993) *Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücadeleri*, Ankara, Özge.
- Bayrak, Mehmet (1994) *Kürdoloji Belgeleri*, Ankara, Özge.
- Bayrak, Mehmet (2004) *Kürdoloji Belgeleri II*, Ankara, Özge.
- Bedirkhan, Celadet Ali (1997) [1934] *De la Question Kurde/Kürt Sorunu üzerine*, İstanbul, Avesta.
- Bedirkhan, Kamuran Ali (1959), *La Question Kurde*, Paris.
- Béhar, David (2002) 'Les Universités Privées d'Istanbul', *Les Dossiers de l'IFEA, Série la Turquie Aujourd'hui*, no. 10, İstanbul, IFEA/OUI.
- Belge, Taciser (1992) Kürt Sorunu için Barış İnisiyatifi, Helsinki Yurttaşlar Meclisi Türkiye Milliyetler Komitesi.
- Benningsen, Alexandre (1960) 'Les Kurdes et la Kurdologie en Union Soviétique', *Cahiers du*

- Monde Russe et Soviétique*, vol. 1-2, sf. 513-530.
- Berksöy, Biriz (2000) Party Conferences 1935-45: Academia's Contribution to Ideological Mobilization in Turkey, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi.
- Bertrand, Frédéric (2005) 'N. Marr et le Marrisisme dans l'Ethnographie Soviétique des Années 1920-1930', Cahiers de l'ILSL 20, sf. 27-38.
- Bertrand Romain (2006) 'Les Orientalistes, Conseillers du Prince Colonial? Expertise Savante et 'Politique Musulmane' aux Indes Néerlandaises (c. 1880-1920)', Raisons politiques 22, sf. 95-117.
- Beşikçi, İsmail (1969a) *Doğuda Değişim ve Yapısal Sorunlar* (Göçebe Alikan Aşireti), Ankara, Sevinç Matbaası.
- Beşikçi, İsmail (1969b) *Doğu Anadolu'nun Düzeni: Sosyo-ekonomik ve Etnik Temeller*, Ankara, E Yayınları. (1992 yılından Yurt Yayınları yeniden basılmıştır)
- Beşikçi, İsmail (1977a) *Kürtlerin 'Mecburi İskânı'*, Ankara, Komal.
- Beşikçi, İsmail (1977b) *Türk Tarih Tezi, Güneş Dil Teorisi ve Kürt Sorunu*, Ankara, Komal.
- Beşikçi, İsmail (1978) *Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Tüzüğü (1927) ve Kürt Sorunu*, Ankara, Komal.
- Beşikçi, İsmail (1988) 'Doğu Anadolu'nun Düzeni'nin Başına Gelenler', Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, İstanbul, İletişim, vol. 7, sf. 2124-2125.
- Beşikçi, İsmail (1990a) *Devletlerarası Sömürge Kürdistanı/Bilim Resmi İdeoloji –Devlet – Demokrasi ve Kürt Sorunu*, Paris, Institut Kurde de Paris.
- Beşikçi, İsmail (1990b) *Tunceli Kanunu (1935) ve Dersim Jenosidi*, İstanbul, Belge Yayınları.
- Beşikçi, İsmail (1991a) *Bilim Yöntemi*, Ankara, Yurt Yayınları.
- Beşikçi, İsmail (1991b) *Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Programı (1931) ve Kürt Sorunu*, İstanbul, Belge Yayınları.
- Beşikçi, İsmail (1991c) *Devletlerarası Sömürge Kürdistan*, Ankara, Yurt-Kitap.
- Beşikçi, İsmail (1991d) *Orgeneral Muğlalı Olayı: Otuzüç Kurşun*, İstanbul, Belge Yayınları.
- Beşikçi, İsmail (1992a) *Doğu Mitingleri'nin Analizi (1967)*, Ankara, Yurt Kitap.
- Beşikçi, İsmail (1992b) *Kürdistan Üzerinde Emperyalist Bölüşüm Mücadelesi 1915-1925*, Ankara, Yurt Kitap-Yayın.
- Beşikçi, İsmail (1993) *Kürt Toplumuna Üzerine*, İstanbul, Yurt-Kitap.
- Beşikçi, İsmail (1996) *Hayali Kürdistan'ın Dirilişi*, İstanbul, Aram.
- Birikim (2001) 'Bilgi Çağı Eşiğinde Üniversiteler', sf. 142-143 (özel sayı).
- Blau, Joyce (1986) 'Qanatê Kurdoev (1909-1985)', Studia Iranica 15 (2), sf. 249-256.
- Blau, Joyce (et al) (1989) 'Les Kurdes et le Kurdistan Bibliographie Critique 1977-1986', Abstracta Iranica, hors série no. 5, Téhéran-Paris, IFRI.
- Blau, Joyce (1995) 'Kurde', Labrousse, Pierre (ed.) *Langues'O 1795-1995 Deux Siècles d'Histoire de l'Ecole des Langues Orientales* içinde, Paris, Hervas, sf. 96-98.
- Blau, Joyce (1996) 'La Réforme de la Langue Kurde' Fodor, Istvan & Hagège, Claude (ed.) *La Réforme des Langues* içinde, Hamburg, Buske Verlag, tome 4, sf. 63-85.
- Blau, Joyce (2006) 'Une Perspective Historique sur les Etudes Kurdes: Entretien avec Joyce Blau', *European Journal of Turkish Studies*, Tematik Sayı no. 5, Power, Ideology, Knowledge - Deconstructing Kurdish Studies, URL : <http://www.ejts.org/document797.html>
- Bletch, Chirguh (1930) *La Question Kurde*, Le Caire, Publication de la Ligue Nationale Kurde Hoybun, Imprimerie P. Barbey.
- Bois, Thomas (1946) 'L'âme des Kurdes à la Lumière de Leur Folklore', Cahier de l'Est 5-6.
- Bois, Thomas (1963a) 'De la Langue à L'âme du Peuple Kurde: L'apport Philologique, Folklore, Eléments de Sociologie Kurde', *Bibliotheca Orientalist* 20 (1-2), sf. 6-9.
- Bois, Thomas (1963b) 'Les Dominicains à l'Avant-garde de la Kurdologie au XVIIIe Siècle', *Archivum Fratrum Praedicatorum* 35, sf. 265-292.
- Bois, Thomas (1965) *Connaissance des Kurdes*, Beyrouth, Khayats.
- Bois, Thomas (1991) *Folklorları Işığında Kürtlerin Ruhunu*, Ankara, Özge.
- Bora, Tanıl; Can, Kemal (1994) [1991] *Devlet, Ocak, Dergâh. 12 Eylül'den 1990'lara Ülkücü Hareket*, İstanbul, İletişim.

- Bora, Tamlı; Can, Kemal (2000) 'MHP'nin Güç Kaynağı Olarak Kürt Meselesi', *Birikim* 134-135, sf. 56-72.
- Bourdieu, Pierre (1984) *Homo Academicus*, Paris, Minuit.
- Bozarslan, Hamit (1991), 'Tribus, Confréries et Intellectuels: Convergence des Réponses Kurdes au Kémalisme', Vaner, Semih (ed.) *Modernisation autoritaire en Turquie et en Iran içinde*, Paris, L'Harmattan, sf. 61-80.
- Bozarslan, Hamit (1993) 'La Régionalisation du Problème Kurde', Picard, Elizabeth (ed.) *La Nouvelle Dynamique au Moyen-Orient: Les Relations entre l'Orient Arabe et la Turquie içinde*, Paris, L'Harmattan, sf. 174-191.
- Bozarslan, Hamit (1994) 'États et Mode de Gestion du Problème Kurde', *Peuples Méditerranéens*, 68-69, sf.185-214.
- Bozarslan, Hamit (1997) *La Question Kurde: États et Minorités au Moyen-Orient*, Paris, Presses de Sciences Po.
- Bozarslan, Hamit (2000) 'Research Guide: Kurdish Studies', *MERIA News* 3, URL: <http://meria.idc.ac.il/news/2000/00news3.html#Kurds>
- Bozarslan, Hamit (2001) 'Quelques Remarques sur le Discours Historiographique Kurde en Turquie: 1918-1980', *Asien Afrika Latinamerika*, 29, sf. 47-71.
- Bozarslan, Hamit (2004) *Histoire de la Turquie Contemporaine*, Paris, La Découverte.
- Bozarslan, Hamit (2006) 'Rompre avec l'Hypothèse d'une Singularité Kurde. Entretien avec Hamit Bozarslan', *European Journal of Turkish Studies*, Tematik Sayı no 5 , Power, Ideology, Knowledge - Deconstructing Kurdish Studies, URL : <http://www.ejts.org/document761.html>
- Bozarslan, Mehmet Emin (2002) [1966] *Doğu'nun Sorunları*, İstanbul, Avesta.
- Cardıcı, Musa; Süslü, Azmi (1982) *Ankara Üniversitesi Gelişim Tarihi*, Ankara.
- Chaliand, Gérard (1979) *Les Kurdes et le Kurdistan. La Question Nationale Kurde au Proche Orient*, Paris, Maspéro.
- Cizre, Ümit (1996) 'Historicizing the Present and Problematizing the Future of the Kurdish Problem: a Critique of the TOBB Report on the Eastern Question', *New Perspectives on Turkey* 14, sf. 1-22.
- Copeaux, Etienne (1997) *Espaces et Temps de la Nation Turque: Analyse d'une Historiographie Nationaliste - 1931-1993*, Paris, CNRS.
- Cwiklinski, Sebastian (2004-5) 'Die Geschichte der Kurdologie im Zaristischen Russland bis 1917', *Kurdische Studien* 4-5, sf. 238-242.
- Çay, Abdülhaluk (1985) *Türk Ergenekon Bayramı Nevruz*, Ankara, TKAE.
- Çelik, Ayşe Betül (2005) 'I Miss My Village': Forced Kurdish Migrants in Istanbul and Their Representation in Associations', *New Perspectives on Turkey* 32, sf. 137-163.
- Donegani, Jean Marie (2006) 'De l'Anthropologie au Politique', *Raisons Politiques* 22, sf. 5-14.
- Dorronsoro, Gilles (2006) 'Les Politiques Ottomane et Républicaine au Kurdistan à Partir de la Comparaison des Milices Hamidiye et korucu: Modèles Institutionnels, Retribalisation et Dynamique des Conflits', *European Journal of Turkish Studies*, Tematik Sayı no. 5 , Power, Ideology, Knowledge - Deconstructing Kurdish Studies, URL : <http://www.ejts.org/document778.html>
- Dündar, Fuat (1999) *Türkiye Nüfus Sayımlarında Azınlıklar*, İstanbul, Çivi yazıları Yayınları.
- Dündar, Fuat (2001) *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası*, İstanbul, İletişim.
- Dündar, Fuat (2006) *L'ingénierie Ethnique du Comité Union et Progrès et la Turcisation de l'Anatolie (1913-1918)*, Doktora Tezi (Hamit Bozarslan yönetiminde), Tarih Bölümü, Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, Paris.
- Ergil, Doğu (1995) *Doğu Sorunu. Teşhisler ve Tespitler, Özel Araştırma Raporu*. İstanbul, Stratejik Araştırma Dizisi, no. 1.
- Ergil, Doğu (2006a) "Knowledge is a Potent Instrument for Change". Doğu Ergil ile Röportaj, *European Journal of Turkish Studies*, Tematik Sayı no. 5 , Power, Ideology, Knowledge - Deconstructing Kurdish Studies, URL: <http://www.ejts.org/document762.html>

- Ergil, Doğu (2006) 'Results of a Survey Conducted in 2005 on Democracy in Turkey', *European Journal of Turkish Studies*, Tematik Sayı no. 5 , Power, Ideology, Knowledge – Deconstructing Kurdish Studies, URL : <http://www.ejts.org/document769.html>
- Erichsen, Régine (1998) 'Scientific Research and Science Policy in Turkey' CEMOTI 25, sf. 197-228. URL: <http://cemoti.revues.org/document61.html>
- Eröz, Mehmet (1975) *Doğu Anadolu'nun Türklüğü*, İstanbul, Türk Kültürü Yayın.
- Ersanlı-Behar, Büşra (1992) *İktidar ve Tarih. Türkiye'de 'Resmi Tarih' Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, İstanbul, Afa.
- Fırat, M. Şerif (1961) [1949] *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Ankara, Milli Eğitim Basımevi.
- Foucault, Michel (2003) [1966] *Les Mots et les Choses. Une Archéologie des Sciences Humaines*, Paris, Gallimard.
- Foucault, Michel (1980) *Power / Knowledge: Selected Interviews and Other Writings (1972-1977)*, London, Harvester Press.
- Gambetti, Zeynep (2005) 'The Conflictual (Trans)Formation of the Public Sphere in Urban Space: The Case of Diyarbakır', *New Perspectives on Turkey*, no. 32, sf. 43-71.
- Gambetti, Zeynep (2006) 'The Search for a New Ground: Interview with Zeynep Gambetti', *European Journal of Turkish Studies*, Tematik Sayı no. 5 , Power, Ideology, Knowledge– Deconstructing Kurdish Studies, URL : <http://www.ejts.org/document784.html>
- Garzoni, Maurizio (1787) *Grammatica e Vocabulario Della Lingua Kurda*, Roma.
- Goujon, Alexandra (2006) 'Anthropologie et Gestion des Nationalités en Russie', *Raisons Politiques* (22), sf. 73-94.
- Gökalp, Ziya (1992) *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, İstanbul, Sosyal.
- Groc, Gérard (1998) 'La "Société Civile" Turqu entre Politique et Individu', CEMOTI 26, sf. 43-74. URL: <http://cemoti.revues.org/document129.html>
- Gündoğan, Azat Zana (2005) 'The Kurdish Political Mobilization in the 1960s: The Case of 'the Eastern Meetings'', Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Hirschler, K. (2001) 'Defining the Nation: Kurdish Historiography in Turkey in the 1990s', *Middle Eastern Studies* 37 (3), sf. 145-166.
- Howell, Wilson N. (1965) *The Soviet Union and the Kurds: A Study of National Minority Problems in Soviet Policy*, Doktora Tezi, University of Virginia.
- Izady, Mehrad R. (1992) *The Kurds: A Concise Handbook*, London, Taylor and Francis.
- Izady, Mehrad R. (2004) *Kürtler*, İstanbul, Doz.
- İlhan, Suat (1998) *Terör: Neden Türkiye*, Ankara, Nu-do.
- Jin, Uppsala, Deng, 1985 [M. E. Bozarslan tarafından hazırlanan yeni baskı].
- Jwaideh, Wadie (1999) *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*, İstanbul, İletişim.
- Kafesoğlu, İbrahim (1968) 'Türkiyede İlimi Millileştirme', *Türk Kültürü* 65, sf. 274-277
- Karapınar, Barış (2005) 'Land Inequality in Rural Southeastern Turkey: Rethinking Agricultural Development', *New Perspectives on Turkey* 32, sf. 125-197.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin (1995) [1968], *Kürtlerin Türklüğü*, İstanbul, Hamle.
- Kirişçi, Kemal; Winrow, Gareth (1997) *The Kurdish Question and Turkey. An Example of a Trans-state Ethnic Conflict*, London, Portland, Frank Cass.
- Kirişçi, Kemal; Winrow, Gareth (1997) *Kürt Sorunu, Kökeni ve Gelişimi*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Koçak, Cemil (2003) *Umûmî Müfettişlikler (1927-1952)*, İstanbul, İletişim.
- Kop, Kadri Kemal (1982) [1935] *Araştırma ve Düşüncelerim. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Türkçesini Etkileyen Faktörler*, Ankara, TKAE.
- Kop, Kadri Kemal (1982) [1938] *Anadolu'nun Doğu ve Güneydoğusu*, Ankara, TKAE.
- Köksal, Duygu (1997) 'Who Writes about the Kurdish Problem (review article)', *New Perspective on Turkey* 17, sf. 174-80.
- Kutschera, Chris (1979) *Le Mouvement National Kurde*, Paris, Flammarion.
- Küçük, Yalçın (1990) *Kürtler üzerine Tezler*, İstanbul, Dönem.

- Labrousse, Pierre (ed.) (1995) *Langues'O 1795-1995. Deux Siècles d'Histoire de l'École des Langues Orientales*, Paris, Hervas.
- Landau, Jacob M. (1997) 'Arab and Turkish Universities: Some Characteristics', *Middle Eastern Studies* 33 (1), sf. 1-19.
- Landau, Jacob M. (1995) [1981] *Pan-Turkism: From Irredentism to Cooperation*, London, Hurst & Compagny.
- Lazarev, M. S. (2001) *Emperyalizm ve Kürt Sorunu (1917-1923)*, Ankara, Özge.
- Massicard, Élise (2003) 'Être Pris dans le Mouvement: Savoir et Engagement sur le Terrain', *Conflicts et Cultures* 47. URL : <http://www.conflicts.org/document838.html>, <http://www.conflicts.org/document840.html>
- Meho, Lokman I. (1997) *Kurds and Kurdistan: A Selective and Annotated Bibliography*, Westport, London, Greenwood Press.
- Minorsky, Vladimir (1927) 'Kurdes', *Encyclopédie de l'Islam*, Leiden, Paris, E. J. Brill, Picard, sf. 1196-1219.
- Minorsky, Vladimir (1963) 'La Kurdologie et l'Enseignement de la Langue Kurde en URSS', *Éthnologue* 57, sf. 71-105.
- Mokri, Muhammad (1963) 'Kurdologie et Enseignement de la Langue Russe en URSS', *Éthnographie*.
- Monceau, Nicolas (2005) 'Les Intellectuels Mobilisés: le Cas de la Fondation d'Histoire de Turquie', Dorronsoro, Gilles (ed.) *La Turquie Contestée* içinde, Paris, CNRS, sf. 109-126.
- Munoz, Elisa (1998) *Scientists Clash with the State of Turkey: Four Case Studies*, New York, American Association for the Advance of Science. URL: <http://shr.aas.org/scws/New Perspectives on Turkey>, Kurdish Question, 32. 2005.
- Nikitine, Basile (1932) 'Où en est la Kurdologie?', *Annali del Real Institute Orientale Del Napoli*.
- Nikitine, Basile (1956) *Les Kurdes. Etude Sociologique et Historique*, Paris, Imprimerie nationale, Bibliothèque C. Klincksieck.
- Nikitine, Basile (1994) [1976] *Kürtler: Sosyolojik ve Tarihi İnceleme*, İstanbul, Deng.
- Olson, Robert (1992) *Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı*, Ankara, Özge.
- O'Shea, Maria T. (2004) *Trapped Between the Map and the Reality. Geography and Perception of Kurdistan*, London, Routledge.
- Öncü, Ayşe (1987) 'Academics: the West in the Discourse of University Reform', Herper, Metin; Öncü, Ayşe; Kramer, Heinz (ed.) *Turkey and the West: Changing Political and Cultural Identities* içinde, London, New-York, IB Tauris, sf. 142-176.
- Özer, Ahmet (1994) *GAP ve Sosyal Değişme*, Diyarbakır, Dicle Üniversitesi GAP Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayın, no. 6, DÜ Basımevi.
- Özgen, Neşe (2003) *Toplumsal Hafızanın Hatırlama ve Unutma Biçimleri Van-Özalp ve 33 Kurşun Olayı*, İstanbul, Tüstav.
- Özok-Gündoğan, Nilay (2005) 'Social Development' as a Governmental Strategy in the Southeastern Anatolia Project', *New Perspectives on Turkey* 32, sf. 93-111.
- Pradier, Jean Otton (1968) *Les Kurdes, Révolution Silencieuse*, Ducros, Bordeaux.
- Pérouse, Jean-François (2005) 'Reposer la 'Question Kurde', Vaner, Semih (ed.) *La Turquie* içinde, Paris, Fayard-Ceri, sf. 357-387.
- Picard, Elizabeth (ed.) (1991) *La Question Kurde*, Bruxelles, Complexe.
- Reşid, Tosinê (1983) 'Peşketina Kurdolojiyê li Akademiya Ermenistanê', *Roja nû* 2.
- Reşid, Tosinê (1984) 'Kongra Kurdnasiyê ya Peşîn', *Roja nû* 6.
- Rondot, Pierre (1933) 'L'Alphabet Kurde en Caractère Latins d'Arménie Soviétique', *Revue des Etudes Islamiques*, vol. III, sf. 411-417.
- Rondot, Pierre (1935) 'L'Adoption des Caractères Latins et le Mouvement Culturel chez les Kurdes de l'URSS', *Revue des études islamiques*, vol. I, sf. 87-96.
- Rödiger, E.; Pott, A. F. (1840) 'Kurdische Studien', *Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, vol. 3, sf. 1-63.
- Sakaoğlu, Necdet (1992) *Cumhuriyet Döneminde Eğitim Tarihi*, İstanbul, İletişim.

- Said, Edward (1980) *L'orientalisme L'Orient créé par l'Occident*, Paris, Le Seuil.
- Scalbert-Yücel, Clémence (2006) 'Comment la Langue Kurde est Devenue Turque: Linguistique et Dialectologie dans les Universités Turques', *European Journal of Turkish Studies*, Tematik Sayı No. 5, Power, Ideology, Knowledge – Deconstructing Kurdish Studies, URL : <http://www.ejts.org/document771.html>
- Sekban, Chukru Mehmed (1933) *La Question Kurde: Des problèmes des Minorités*, Paris, PUF.
- Selek, Pınar (2004) *Barışamadık*, İstanbul, İthaki.
- Somersan, Semra (2004) *Sosyal Bilimlerde Etnisite ve Irk*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Somer, Murat (2005) 'Defensive vs. Liberal-Nationalist Perspectives on Diversity and the Kurdish Conflict: Europeanization, the Internal Debate and Türkiyelilik', *New Perspectives on Turkey* 32, sf. 73-91.
- Strohmeier, Martin (2003) *Crucial Images in the Presentation of a Kurdish National Identity: Heroes and Patriots, Traitors and Foes*, Leiden, Boston, Brill.
- Şen, Leyla (2005) 'Poverty Alleviation, Conflict and Power in Poor Displaced Households: a Study of the Views of Women in Diyarbakır', *New Perspectives on Turkey* 32, sf. 113-135.
- Taşkın, Yüksel (2001a) 'Akademinin Medya ve Devlette Dansı', *Birikim* 142-143, sf. 70-76.
- Taşkın, Yüksel (2001b) *Intellectual and the State in Turkey: the Case of Nationalist Conservatism During and After the Cold War*, İstanbul, Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi.
- Tejel, Jordi (2006) 'Les Constructions de l'Identité Kurde sous l'Influence de la 'Connexion Kurdo-Française' au Levant (1930-1946)', *European Journal of Turkish Studies*, Tematik Sayı No. 5, Power, Ideology, Knowledge – Deconstructing Kurdish Studies, URL : <http://www.ejts.org/document751.html>
- Tejel, Jordi (2007) *Le Mouvement Kurde en Exil. Continuités et Discontinuités du Nationalisme Kurde sous le Mandat Français en Syrie et au Liban (1925-1946)*, Berne, Peter Lang.
- Toplum ve Bilim* (2003) 'Homo Academicus Alla Turca', 97.
- Tuncay, Mete (1983) 'YÖK', *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, vol. 3, İstanbul, İletişim, sf. 680-688.
- Turgut, Mehmet (1996) 'Doğu Sorunu Raporu' Üzerine, İstanbul, Boğaziçi Yayınları.
- Tori (2001a) *Kürtlerin Kökeni: Ari Boylardan Urartulara*, İstanbul, İstanbul Kürt Enstitüsü.
- Tori (2001b) *Kürt Sultan Selahaddin ve Eyyubi Hanedanı*, İstanbul, İstanbul Kürt Enstitüsü.
- Üstündağ, Nazan (2004) 'The Construction of Witnessing Voices and the Representation of Violence and Loss', 'The Stakes at Issue with Turkey's Application for Membership of the European Union' sempozyumunda sunulan tebliğ, Paris, Ekim 2004. URL: http://www.institutkurde.org/en/conferences/the_stakes_at_issue_with_turkey_s_application_for_membership_of_the_european_union/Nazan+Ustundag.html
- Üstündağ, Nazan (2005) *Belonging to the Modern: Women's Suffering and Subjectivities in Urban Turkey*, Doktora Tezi, Bloomington, Indiana University.
- Vali, Abbas (1996) 'Nationalism and Kurdish Historical writing', *New Perspectives on Turkey* 14, sf. 23-51.
- Vali, Abbas (ed.) (2003a) *Essays on the Origins of Kurdish Nationalism*, Costa Mesa, Mazda, 2003.
- Vali, Abbas (ed.) (2003b) 'Genealogies of the Kurds: Constructions of Nation and National Identity in Kurdish Historical Writing', Vali, Abbas (ed.) *Essays on the Origins of Kurdish Nationalism içinde*, Costa Mesa, Mazda, sf. 58-107.
- Vanly, Ismet Şerif (1970) *Le Kurdistan Irakien, Entité Nationale*, Neuchatel, La Baconnière.
- Van Bruinessen, Martin (1991) *Ağa, Şeyh, Devlet – Kürdistan'ın Sosyal ve Politik Örgütlenmesi*, Özge, Ankara.
- Van Bruinessen, Martin (1992a) *Agha, Shaikh and State - The Social and Political Structures of Kurdistan*, London, Zed Books.
- Van Bruinessen, Martin (1992b) *Kürdistan Üzerine Yazılar*, İstanbul, İletişim.
- Van Bruinessen, Martin (2000) *Kürtlük, Türklük, Alevilik: Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri*, İstanbul, İletişim.

- Van Bruinessen, Martin (2003) *Ağa, Seyh, Devlet*, İstanbul, İletişim.
- Van Bruinessen, Martin (2003-4) 'Ismail Beşikçi: Turkish Sociologist, Critic of Kemalism, and Kurdologist', *The Journal of Kurdish Studies* 5, sf. 19-34. URL: http://www.let.uu.nl/~martin.vanbruinessen/personal/publications/ismail_besikci.htm
- Van Bruinessen, Martin (2006) 'I Would be Sitting in the Village Room where People Gather Interview with Martin Bruinessen', *European Journal of Turkish Studies*, Tematik Sayı No. 5, Power, Ideology, Knowledge - Deconstructing Kurdish Studies, URL: <http://www.ejts.org/document775.html>
- Viennot, Jean-Pierre (1969) *Contribution à l'Etude du Mouvement National Kurde*, Paris, Doktora Tezi, Université de la Sorbonne.
- Weber, Max (2005) [1959] *Le Savant et le Politique*, Paris, Plon, 10/18.
- Williamson, Bill (1987) *Education and Social Change in Egypt and Turkey: A Study in Historical Sociology*, London, Mac Millan Press.
- Yalçın-Heckmann, Lale (2002) *Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri*, İstanbul, İletişim.
- Yavuz, M. Hakan (1999) 'Media Identity for Alevis and Kurds in Turkey', Eickelman, Dale & Anderson, John (ed.) *New Medias in the Muslim World: the Emerging Public Sphere* içinde, Bloomington, Indiana University Press, sf. 180-199.
- Yeğen, Mesut (1994) *The Archeology of Republican Turkish State Discourse*, yayınlamamış doktora tezi, Colchester, University of Essex.
- Yeğen, Mesut (1996) 'The Turkish State Discourse and the Exclusion of Kurdish Identity', Kedourie, S. (ed.) *Turkey, Identity, Democracy, Politics* içinde, London, Portland, sf. 216-229.
- Yeğen, Mesut (1999) *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, İstanbul, İletişim.
- Zürcher, Erik J. (1998) 'The Rise and Fall of "Modern Turkey"'. URL: <http://www.led.leidenuniv.nl/tcimo/tulp/Research/Lewis.htm>